

Föreningen för Västgötalitteratur

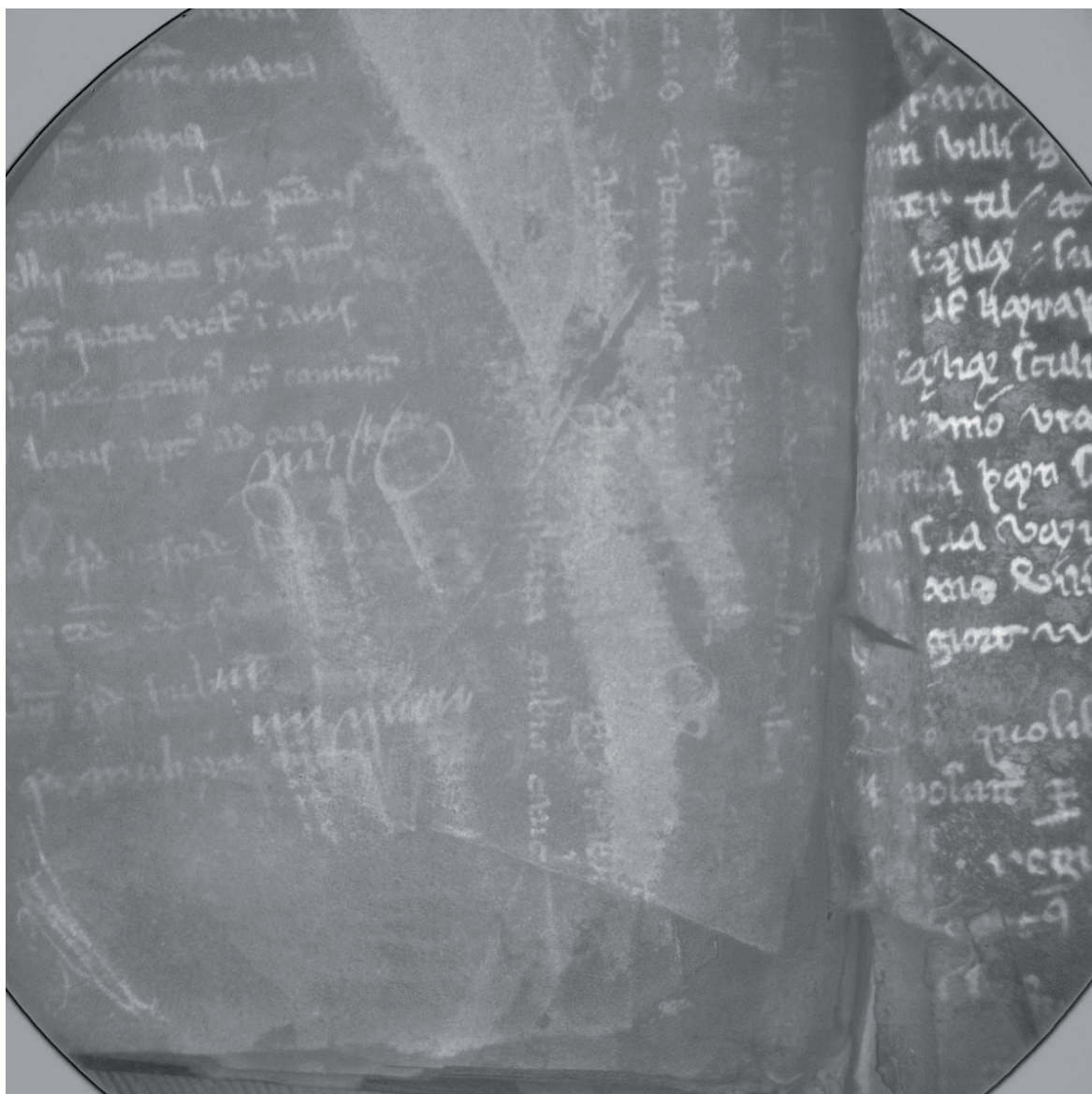
Meddelande

År 2010

NR 1

2010-02-24

Arbetet med *Äldre Västgötagen* fortsätter

Arbetet med vårt lands äldsta text på det fornsvenska språket, *Äldre Västgötagen* och dess kringliggand text-partier fortsätter. I Meddelandet redogör redaktören och utgivaren, professor Per-Axel Wiktorsson, Uppsala, om handskriften B 59 där *Äldre Västgötagen* ingår.

Fyra blad i *Äldre Västgötagen* har förut ej kunnat läsas. För första gången har nu dessa undersökts genom vetenskaplig metod av den danska firman Videometern AS och PhD. Jens Michael Carstensen som liksom Sta-

tens Kriminaltekniska laboratorium i Linköping har apparatur som gör det möjligt att återläsa texter. Denna undersökning gjordes i samarbete med Kungl. biblioteket i december 2009 och resultatet håller nu på att tolkas vilket kan ge en fördjupad kunskap om denna unika handskrifts innehåll.

Ovan återges lagbokens sista blad som är ett av de förut oläsliga och vars text inte har kunnat tolkats. Förhoppningsvis ska detta kunna ske under våren.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
E-post: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr: Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anders Franck, Göteborg. 031-25 26 82
franck@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-18742
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Alingsås. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Göran Ternebrandt, Hällefors. 0591-10159
goran.ternebrandt@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2010: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Gunilla Bengtsson, Vänersborg
Yvonne Bunner, Malmö
Elisabet Ek, Göteborg
Märta Gustafsson, Skövde
Per-Erik Helin, Blidsberg
Dagny Lindgren, Hangelösa
Britt Lokrantz, Trollhättan
Elisabet Lundqvist, Göteborg
Bosse Öhman, Alingsås

Erik Dahlbergh på Västgöta Nation

I sista föreningsmeddelandet från 2009 finns en intressant artikel om Erik Dahlbergh och hans relationer till Västergötland. Där uppmärksammas hans insatser som fortifikator och som mannen bakom *Suecia antiqua et hodierna*, stormaktstidens stolta självbespeglning. Dahlbergh var inte främmande för att justera bilderna för att de skulle framställa landet i så positiva dager som möjligt. Till och med byggnader som inte ännu uppförts – och aldrig kom att uppföras – kunde tas med i bilderna.

Dahlberghs bilder har emellertid fått ytterligare en användning och då med västgötsk anknytning. Väggar i festsalen i Västgöta Nation i Uppsala pryds av några av Dahlberghs bilder från Västergötland. Historien är värd att berättas.

Västgöta nation i Uppsala är sedan 1639 ett andra hem för universitetets studenter från Västergötland. Det var dock först 1832 som de kunde flytta in i ett eget nationshus. Den vackra byggnaden uppfördes på 1600-talet och har tillhört bl.a. Lenart Torstensson, den frejdade krigaren från 30-åriga kriget. Han var som bekant född i Västergötland.

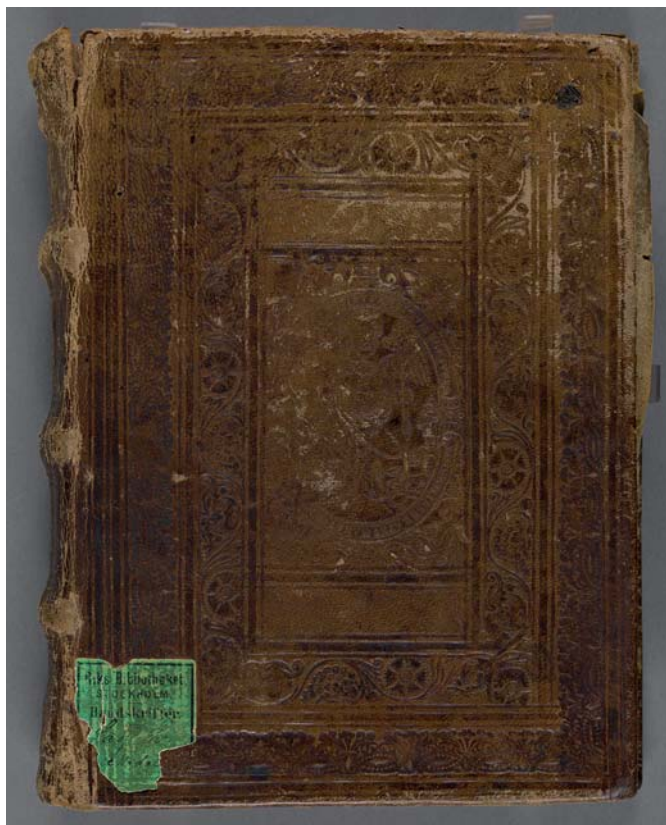
Mot slutet av 1800-talet hade nationens medlemsantal ökat och en genomgripande restaurering av huset måste genomföras. I bottenvåningen revs en rad väggar och man skapade därigenom en stor festsal. Den skulle förstås ha lämpliga dekorationer och valet föll på Dahlberghs bilder från Västergötland i *Suecia antiqua et hodierna*.

Om Dahlbergh friserat sina bilder inför tryckningen, så blev det inte bättre nu. Problemet var att Dahlberghs rektangulära bilder måste anpassas till de i stort sett kvadratiska väggfälten i nationshuset. Den målare som engagerades för uppgiften hette Carl Olof Barthels. Bland hans främsta meriter för uppgiften brukar nämnas att han målat teaterkulisser vid nationalteatern i Bukarest. Teaterkulisser skall hålla genom uppsättningen av en pjäs – väggmålningarna i nationshuset beräknades tydligen ha samma livslängd. Därför har de restaurerats ett flertal gånger. Men intressantare är nog Barthels fördomsfria sätt att nalkas Dahlberghs bilder. När bilderna trängdes in i de kvadratiska väggfälten blev kyrktornen högre och stadsvyerna trycktes ihop. Klockstapeln och kyrkan i Vänersborg fick rent av byta plats!

Väggmålningarna i Västgöta Nations i Uppsala festsal har kallats "förfälskningar av förfälskningar", men det spelar faktiskt en mycket liten roll. Än idag ger Barthels version av Suecia-bilderna en fantastisk stämning åt salen. Huset anses vara Uppsalas vackraste nationshus. En lång rad av studentgenerationer och framstående internationella gäster har suttit till bords omgivna av Barthels version av Erik Dahlberghs bilder från Västergötland.

Lars-Gunnar Larsson

Västgötalagen – vår äldsta bok på svenska

Äldre Västgötalagen (och dess handskrift) kallades vår äldsta bok av den frejdade handskriftsforskaren Natanael Beckman, en ättling till kyrkoherde Anders Beckman i Hjälstad i Vadsbo härad. Man kan dock ställa sig frågan om detta är en bok. Snarare är det fråga om flera olika handskrifter, som i senare tider har bundits samman till en volym. (Det nuvarande bokbandet är från 1687.) Om det är vår äldsta 'bok' är också tveksamt. Äldre Västgötalagen skrevs ned på 1220-talet och troligen har andra verk skrivits ned i vårt land dessförinnan – men då på latin. Säkert är dock att Äldre Västgötalagen är det äldsta bevarade verket på vårt språk – och det vill inte säga litet.

Någon gång får man frågan varför just denna volym har bevarats till eftervärlden, samtidigt som så många andra från den tiden har gått förlorade. Svaret är troligen att den tidigt verkar ha hamnat i något arkiv (troligen arkivet vid Skara domkyrka) och därigenom har fått status av att vara ett föremål värt att bevara till kommande släkten.

Författarna

Ibland ställs frågan om det har funnits nedtecknad lag i Västergötlands lagsaga (dit också Dalsland och Värmland hörde) före 1220-talet. Den kände lagöversättaren Elias Wessén svarade nej på frågan, medan lagutgivaren Carl Johan Schlyter svarade ja. Själv skulle jag vilja svara delvis. Sakerligen kan exempelvis nya lagparagrafer och kanske flockarnas rubriker ha nedtecknats tidigare – och då troligen med runor. Att Äldre Västgötalagen står runorna ganska nära framgår av att m-runan, som hette man, konsekvent användes för att beteckna substantivet (och pronominet) 'man' i lagen.

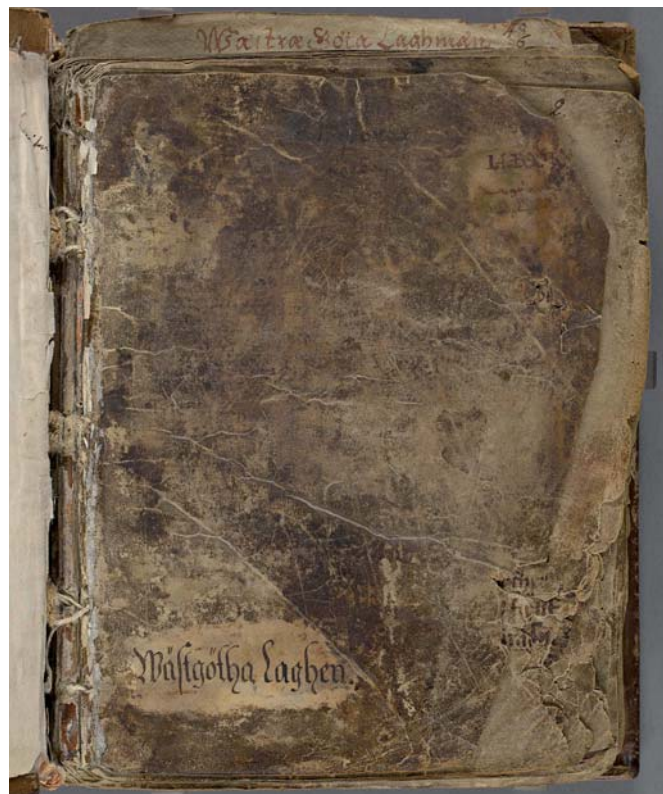
Senast på 1220-talet grep sig lagmannen an med uppgiften att skriva ned hela lagen för Västergötlands lagsaga. Lagman var då Eskil Magnusson (Folkungaätten), son till Magnus Minnesköld och äldre bror till Birger Jarl. Lagman Eskil bör ha studerat ju-

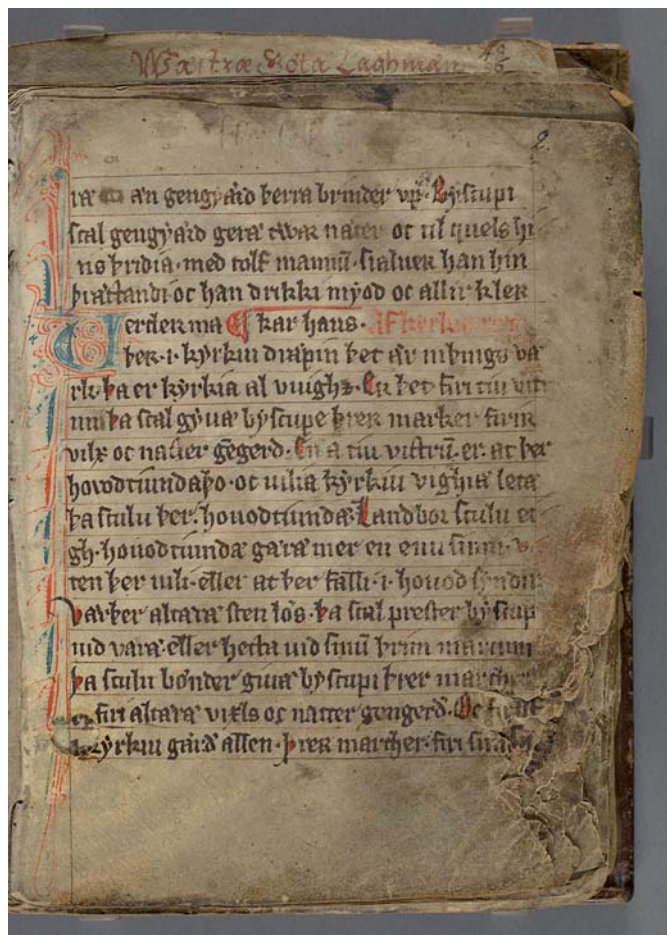
ridik vid något utländskt universitet (svenska universitet fanns inte på den tiden), men upplysningar om hans studier saknas. Eskil kan knappast ha genomfört arbetet med lagen på egen hand. Man kan förmoda att Skarabiskopen har varit honom behjälplig åtminstone med lagens början: Kyrkobalken. Om senare tillkomna landskapslagar vet man att en tolvmannanämnd sammansatt av stormän kunde svara för lagarbetet. Om så har varit fallet beträffande Äldre Västgötalagen vet man inte, men det är inte otroligt.

Texterna

Handskriften består av två delar (A och B). Därtill kommer ett blad (blad 77), som inte hör till och som först i senare tid har bundits in i handskriften. Det innehåller avskrifter ur Yngre Västgötalagen och lämnas i detta sammanhang därhän. De båda delarna är uppbyggda av s. k. lägg. Ett lägg utgörs av dubbelvikta pergamentark – oftast fyra stycken – som ligger inuti varandra. Varje ark bildar genom dubbelvikningen två blad. Det betyder att ett komplett lägg omfattar åtta blad.

A) Den första delen (I) är äldst och består av sex lägg (lägg 1–6). Det bör ge 48 blad, men ett blad – bladet närmast efter det första – är bortskuret och endast 47 blad återstår. Den här delen var länge oinbunden och saknade därför pärmar. Läggerna var endast sammansydda i ryggen. Detta medförde att den första sidan och den sista kom att utsäts för hårt slitage. Därigenom utplånades de anteckningar som finns på dessa båda sidor nästan helt och hållet. – I den första delen står själva lagen på blad 1–40. Därefter följer en rad tillägg, nämligen 1) Den s. k. Danaholms-traktaten, som vid 1000-talets mitt slöts mellan de tre nordiska kungarna Emund Slemme från Sverige, Sven Estridsen från Danmark och Harald Hårdråde från Norge på ön Danaholmen (nu ön Danmark) utanför det nuvarande Göteborg. (Sex gränsmärken mellan Sverige och Danmark räknas upp.) 2) Hur man skall skifta tingslott (hur stor del av utdömda böter, som skall tillfalla häradet och dess invånare), 3) Biskop Brynolfs stadga,

4) Västergötlands kyrkor. Allt detta är skrivet av A-skrivaren (Huvudhanden, se nedan), vilken slutar skriva på blad 43. Dessutom finns några smärre notiser skrivna av B-skrivaren (Johannitmunken, se nedan).

Därefter fortsätter C-skrivaren (Vidhemsprästen, se nedan) på blad 43 med 5) Västergötlands gränser, 6) Västergötlands allmänningar, 7) Om arvslott, 8) Domareregler samt 9) Uppgifter om Vidhems (Laske-Vedums) socken. Därmed slutar den första delen (I) på blad 47.

B) Den andra delen (II) är yngre och består likaledes av sex lägg (lägg 7-12). Också här skulle man ha väntat sig 48 blad, men endast 29 finns kvar (blad 48-76). I lägg 7 har av de åtta bladen fyra skurits bort, så att endast fyra återstår. Lägg 8 verkar ha omfattat endast fyra blad och ett av dessa är bortskuret. Lägg 9 består av fyra blad. Lägg 10 har från början utgjorts av åtta blad, men två är bortskurna. Lägg 11 består endast av två blad. Det sista lägget (lägg 12) omfattar hela fem ark, alltså tio blad. Kyrkliga handskrifter är ofta uppbyggda av flera än fyra ark. Kyrkan hade tillgång till ett tunnare och mera högklassigt pergament, som medgav att flera ark kunde användas i lägget utan att det blev otympligt. Den här uppräknningen har gjorts för att visa hur brokig och föga planerad uppbyggnaden av den andra delen (II) är.

Också den andra delen (II) hölls samman genom att läggen var ihopsydda i ryggen. Den har tidigt sytts ihop med den första delen (I) och de båda var länge utan pärmar. Det medförde att också den sista sidan i den andra delen (baksidan av blad 76) är ganska hårt sliten, dock inte lika hårt som yttersidorna i den första delen, eftersom den andra delen är yngre. Däremot har inte den första sidan i den andra delen slitits nämnvärt, eftersom den andra delen tidigt verkar ha häftats samman med den första delen.

Den andra delen (II) inleds med att Vidhemsprästen fortsätter att skriva på svenska. Han förtecknar 10) Västergötlands lagmän,

11) Kristna kungar i Sverige, 12) Kristna biskopar i Sverige. Han skriver vidare 13) Om tjuvnad, 14) Om kungens edsöre (alltså om de böter som tillföll kungen, när man dömde enligt de s. k. fridslagarna: lagarna om hemfrid, kvinnofrid, kyrkofrid och tingsfrid. Detta var för den tiden helt moderna bestämmelser, som hade tillkommit vid 1200-talets mitt.) Skrivaren återger också 15) Magnus Ladulås stadga.

På blad 58 slutar Vidhemsprästens parti på svenska och från blad 59 är en annan skrivare verksam: D-skrivaren (Lydekinus, se nedan). Lydekinus verkar ha skrivit av minnesanteckningar från något som kan ha varit överläggningar i samband med tillkomsten av Yngre Västgötalagen (omkring 1310). På blad 66 slutar Lydekinus att skriva och Vidhemsprästen kommer tillbaka och skriver ned De kyrkliga statuterna på latin (blad 66-76).

Skrivarna

En rad handstilar från olika tider finns representerade i handskriften. Ur det medeltida perspektivet är dock de medeltida handstilarna mest intressanta. Det är fråga om fyra skrivare, som här kort skall presenteras.

A-skrivaren (Huvudhanden) har skrivit blad 1-43. Han är inte känd till namnet, men han måste ha varit en driven bokpräntare. Huvudhanden anses ha präntat detta parti på 1280-talet. Hans insats här verkar ha värderats högt av de övriga medeltida skrivarna i handskriften, eftersom också de präntar sina respektive avsnitt och eftersom också de använder m-runan i stället för att skriva ut ordet man. A-skrivarens pränt får anses vara av så pass god klass att om det här hade funnits utarbetade anfangar (stora bokstäver) av flera raders höjd, hade detta varit att räkna som en prakthandskrift.

B-skrivaren (Johannitmunken) har skrivit kortare notiser på sex platser i handskriften. Han använder kursiv stil i dessa notiser. Johannitmunkens namn är okänt, men han brukar kallas Johannitmunken på grund av det som han meddelar i sin sista notis. Där skriver han om 'sankt Johaannes Döparens kloster' och kallar dem 'vår ordens kloster'. Därför bör han ha tillhört Johannes Döparens orden eller johannitorden. Det har ibland hävdats att det inte skulle ha varit Johannitmunken som skrev de aktuella notiserna utan att någon annan har skrivit av dem från förlagor, vilka Johannitmunken tidigare hade nedtecknat. Dock är det föga troligt att så korta notiser har behövt några förlagor. Dessutom följer det skrivna ett visst mönster, nämligen att skrivaren i slutet av det som han skriver nämner någonting om sig själv. Johannitmunken och ingen annan bör ha skrivit dessa notiser.

Det enda johannitklostret i Sverige låg i Eskilstuna. Dock fanns det alltsedan 1100-talets slut också ett johannitkloster i Norge, nämligen på kungsgården Verne i Østfold fylke. Dit kan Johannitmunken ha hört och varit utlånad som skrivare till biskopen i Skara. Att han var västgöte kan man sluta sig till av hans språk. Han använder sålunda den dialektala formen brenner i betydelsen 'brinner'. Johannitmunken bör ha skrivit sitt bidrag till handskriften på 1300-talet.

C-skrivaren (Vidhemsprästen) har – såsom tidigare nämnts – skrivit blad 43-58 på svenska och blad 66-76 på latin. Han torde ha skrivit detta på 1320-talet. Också han använder – liksom Huvudhanden – pränt, när han skriver. På blad 47 uppger han sitt namn Lars Djäkn och där skriver han också att 'i Herrens år 1325 hade Vidhems (Vedums) kyrka 11 marker med 2 öre och beträffande invånarna återstår 13 öre'. Det innebär att (Laske-) Vedums kyrka detta år drog in 11 marker och 2 öre i skatt från sockenborna och att sockenborna samma år var skyldiga 13 öre i skatt – en summa, som kan förefalla oss ringa, men som på den tiden var betydande. Man har räknat med att så detaljerade

uppgifter endast kan ha meddelats av socknens präst och att Lars djäkn därför bör ha varit präst i (Laske-)Vedum. Eventuellt är han identisk med den präst som var kyrkoherde i Bergs socken, Vadsbo härad, och som senare blev kanik, dekan och domprost samt slutligen biskop i Skara under åren 1356–1358.

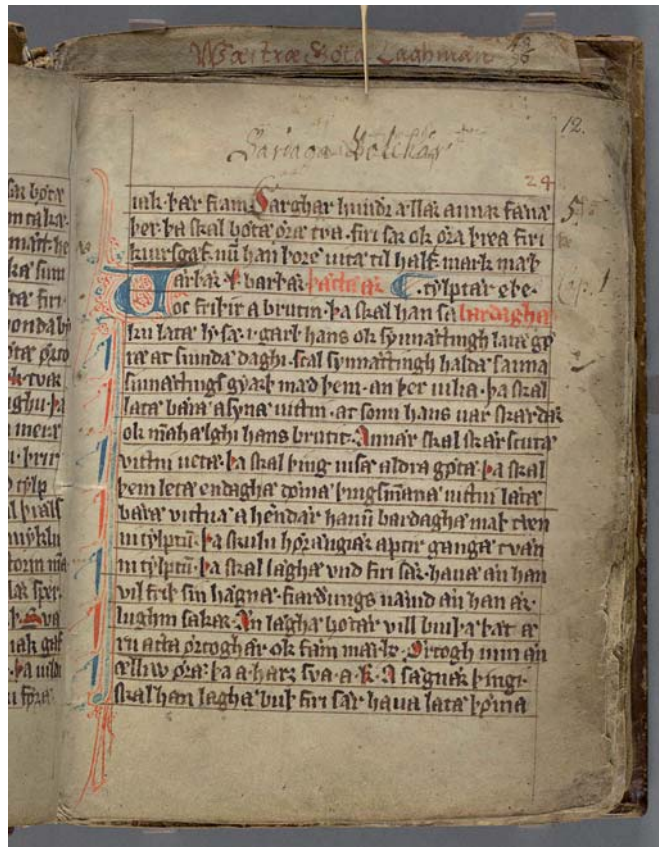
Man kan fråga sig varför en så framstående prästman inte stannade i Skara utan verkade i Laske-Vedum, fyra-fem mil bort från biskopssätet. Då skall man komma ihåg att denna socken på den tiden låg relativt centralt placerad vid huvudvägen mellan Skara och Lödöse. Lödöse var då något av Västergötlands ekonomiska centrum.

D-skrivaren (Lydekinus) har präntat blad 59–66. I slutet av sitt parti skriver han att hans utskrift 'återger Lars bok, som Lydeke skrev'. Frågan är vem denne Lars var. Möjligen är han identisk med Lars Djäkn (Vidhemsprästen). Detta bör tolkas så att Lydekinus (eller Lydeke som den svenska formen lyder) har skrivit av ur en bok, som Vidhemsprästen ägde. Eventuellt fungerade Lydeke vid denna tid som Skarabiskopens skrivare. Han bör ha skrivit detta på 1320-talet. Hans förnamn var ovanligt i vårt land på 1300-talet. Det är tyskt och torde med invandrare ha kommit till Sverige. Den förste kände bäraren av namnet i vårt land var en borgare Lydeke i Skara, nämnd 1315. Det kan inte avgöras om han var befryndad med den skrivande Lydekinus, vilken är näste bärare av namnet i Västergötland. Säkerligen är han identisk med den Lydeke som den 23 oktober 1330 skrev ett brev i Lödöse (DS nr 2809). Han var kyrkoherde i S:t Olofs kyrka i Lödöse, Skara stift, och brevet som han skrev utfärdades av de båda Skarakanikerna Sigge i Falköping och Gunnar i Husaby. Handstilen i vår handskrift skiljer sig visserligen från handstilen i brevet, men det beror på att handskriften har präntad stil och brevet kursiv stil. Trots detta kan man lätt hitta ett antal skriftdrag, som stämmer överens i de båda urkunderna.

Ägarna

Naturligtvis måste man ställa frågan vem som någon gång på 1280-talet har beställt handskriften och därmed också har varit dess förste ägare. Flera möjligheter finns: a) Det kan ha varit en för oss okänd privatperson, som har skaffat den, b) Lagmannen, eller till äventyrs någon av lagsagans häradshövdingar, kan ha ägt den, c) Biskopen kan ha varit dess förste ägare. Det sistnämnda verkar mest troligt. Orsaken till denna slutsats är att handskriften innehåller flera texter av kyrklig natur. Sådana kunde biskopen ha användning för i sin ämbetsutövning. Till denna kategori av texter hör exempelvis Biskop Brynolfs stadga (blad 41–42) och De kyrkliga statuterna (blad 66–76). När man resonerar om ägande på medeltiden, måste man emellertid komma ihåg att gränsen mellan privat och offentlig egendom inte var lika knivskarp då som den är i våra dagar. En handskrift, som ena dagen ägdes av en privat person, kunde nästa dag räknas som offentlig egendom. Kanske skall vi betrakta biskopen och domkapitlet i Skara som gemensamma ägare till handskriften där Äldre Västgötagen ingår.

Under Gustav Vasas räfst mot kyrkor och kloster vid 1520-talets slut togs bland annat en hel del handskrifter i beslag. Naturligtvis drabbades också domkyrkan i Skara. Man kan förmoda att det var i det sammanhanget som handskriften överfördes till det kungliga kansliet. Där brukade pergamenthandskrifterna regelmässigt återanvändas som omslag för kronans räkenskaper. Dock torde denna handskrift ha varit av alltför ringa format för att komma i fråga för detta ändamål och ratades förmodligen. När Antikvitetskollegiet skapades 1666 har den troligen överförts dit för att sedan 1692 övergå till Antikvitetsarkivet. Den hamnade slutligen 1786 i Kungl. biblioteket, där den fortfarande finns kvar.

Forskarna

Flera frejdade forskare har arbetat med handskriften där Äldre Västgötagen ingår. Ditt hör naturligtvis de många utgivarna genom tiderna. Bland dem märks i första rummet Georg Stiernhielm, som gav ut lagen 1663 och Carl Johan Schlyter, som 1827 gav ut den tillsammans med Henrik Samuel Collin. Men också andra intresserade forskare bör nämnas här. Riksrådet Hogenskild Bielke (avrättad 1605), som var född på Läckö i Västergötland och som under åren 1577–1589 var lagman i Uppland, har haft handskriften i sin hand och gjort marginalanteckningar i den. Det har hävdats att han skulle ha ägt handskriften. Detta är knappast troligt. Snarare har han lånat den i det kungliga kansliet, förslagsvis någon gång under sin lagmanstid.

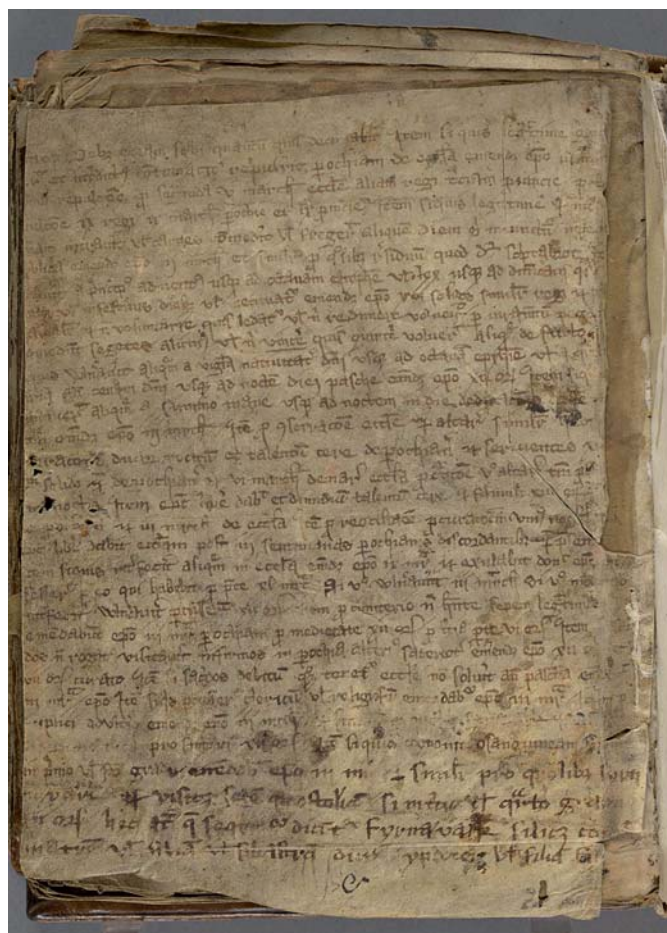
En annan forskare, som har studerat handskriften och gjort anteckningar i den, är Johannes Bureus, runforskare och en gång lärare till den blivande kungen Gustav II Adolf. Bureus har fört in en rad rubriker i texten till vägledning för läsaren.

Under handskriftens förvaring i Antikvitetskollegiet, strax efter det att Georg Stiernhielm använde den för sitt utgivningsarbete, har den uppmärksammats av professor Olof Verelius i Uppsala. Denne planerade att ge ut texten av trycket och tillsammans med den också den isländska Olof den heliges saga, vars viktigaste handskrift hade kommit till Vadstena kloster under 1400-talets förra hälft och som på 1600-talet förvarades i Antikvitetskollegiet. Olof Verelius anlätade för detta uppdrag Lars Bure, en avlägsen släkting till Johannes Bureus. Lars Bure tolkade texten, men vid hans död 1665 torde arbetet ännu inte ha varit avslutat. Lars Bures anteckningar från detta arbete förvarades fortsättningsvis i professor Olof Rudbecks hem i Uppsala och blev där lågornas rov vid den stora stadsbranden 1702.

Också en islänning har studerat handskriften eller åtminstone hållit den i sin hand och gjort en anteckning i den. Det finns nämligen en litteraturhänvisning på isländska på baksidan av blad 47. Den lyder i översättning: 'Olof den heliges saga sidan 61, rad 7: En man hette Emund i Skara. Han var lagman i Västergötland etc.'. Litteraturhänvisningen visar att de båda hand-

skrifterna innehållande Äldre Västgötalagen respektive Olof den heliges saga en gång har mötts. Det bör ha varit under den tid, då Olof Verelius hade den om hand för utgivningsarbetet. Men vilken islänning skrev? Efter Olof Verelius tid kom en svärm islänningar till vårt land. Olof Verelius dog 1682 och fram till dess fanns efter vad vi vet bara en vetenskapligt verksam islänning i Sverige, nämligen Jóns Rúgman (död 1679). Han kom till Uppsala 1662 och arbetade för Verelius. Det bör ha varit under 1660- eller 1670-talet som han skrev detta.

Efter handskriftens införlivande med Kungl. bibliotekets handskriftssamlingar har en rad forskare sysslat med den, främst Carl Johan Schlyter och Henrik Samuel Collin, men alla dessa lämnas här åsido.

De okända sidorna

Något av det mest spännande med denna handskrift är att allt i den ännu inte har kunnat läsas, trots att det är den äldsta bevarade handskriften på vårt språk. Som tidigare har nämnts är den första och sista sidan av den första delen (I) så slitna att den text som finns där nästan har utplånats. Detsamma gäller den sista sidan av den andra delen (II). Ytterligare en sida är svårt skadad. Där har en röd vätska spillts ut, möjligen för att man bättre skulle kunna läsa texten. Så länge vätskan var fuktig gick det säkert bra att tyda det skrivna, men om man inte grep tillfället i flykten och vätskan hann torka, kunde ingenting längre tydas av det skrivna.

På dessa sidor försiggår nu ett tolkningsarbete, som vi hoppas skall avslöja de hemligheter som dessa fyra sidor än så länge bär på.

Per-Axel Wiktorsson

Skarabiskopen som tvangs fly för livet

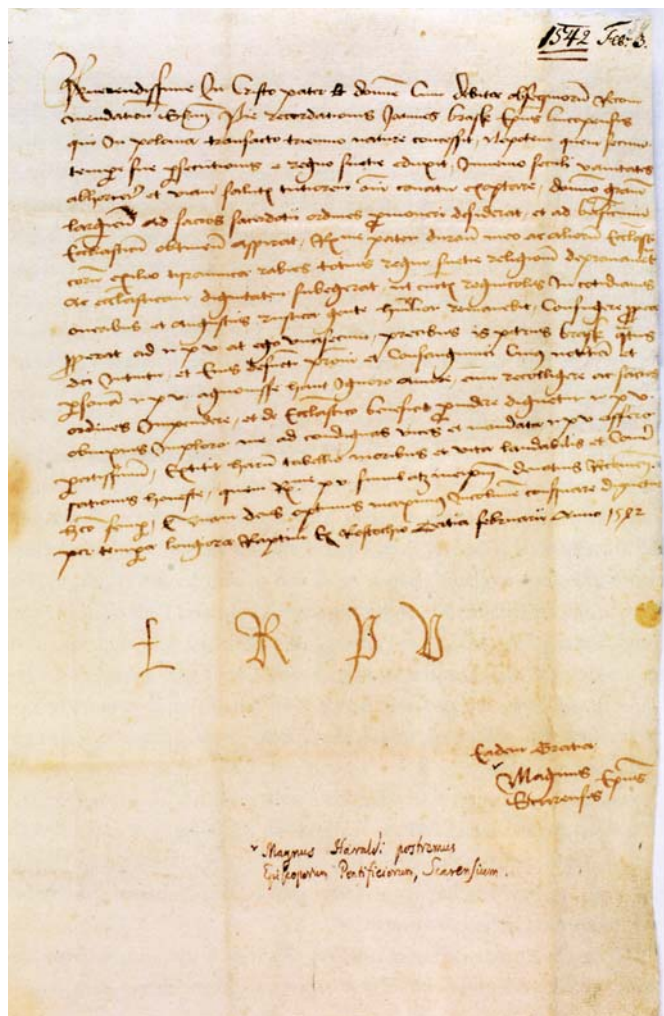
Biskopsborg. Gustav Vasa tog över kyrkans och Skarabiskopens stolta borg, Läckö.

I maj 1529 var Skarabiskopen Magnus Haraldsson i Halmstad på flykt undan Gustav Vasa och en säker död. Ett år tidigare hade han haft sin kanske största stund då han fick kröna Gustav Vasa till Sveriges kung, för övrigt bara en vecka efter att han själv vigts till biskop. Sedan dess hade han varit en av de ledande i ett uppror som slutade innan det egentligen började, och även om Gustav Vasa talade lugnande så vågade biskop Magnus, med all rätt, inte lita på honom.

I ett brev från Halmstad klagar Magnus Haraldsson på att han som straff för att han protesterat mot beslutet i Västerås riksdag 1527, som han fann vara Lutherskt kätter, av kungen blivit ansatt och utan rättegång och dom berövats sin och kyrkans gård Läckö med landborna på Kållandsö.

Brevet är intressant eftersom det i ett nötskal visar upp problematiken. Biskop Magnus Haraldsson och många med honom oroar sig över det andliga innehållet i riksdagsbeslutet, Gustav Vasa svarar med det som ligger honom mest varmt om hjärtat – han lägger beslag på en mycket värdefull gård. För honom handlar det mest om pengar.

Det mycket flitiga stiftshistoriska sällskapet med Johnny Hagberg i spetsen fortsätter att formligen ösa ut böcker om västgötsk medeltidshistoria med tonvikt förstås på kyrkan. Magnus Haraldsson är en biskop som levde i en mycket spännande brytningstid för kyrkans del. Han var förmodligen född i Skara och läste vid Skara katedralskola liksom exempelvis kollegan Hans Brask, han som är berömd för Brasklappen som förmodligen aldrig funnits. Magnus Haraldsson borde varit beredd på

Brev från biskop Magnus av Skara till biskop Johannes Dantiscus av Ermland, daterat i Rosstock 3 februari 1542

att furstar inte går att lita på. Hans företrädare Vincentius var med och krönte Kristian II (Tyrann) i Stockholm, för att fyra dagar senare som tack bli halshuggen på Stortorget. En tysk äventyrare, Didrik Slagheck, som nog hade en del av skulden för blodbadet, belönades med biskopsstolen i Skara, men försvann snart ur landet.

Till efterträdare utsågs Magnus Haraldsson redan 1522, men det dröjde i sex år innan han vigdes, och inte ens då var han godkänd av påven.

Så han var inte biskop särskilt länge i Skara, och han var förstås aldrig på allvar biskop under sin landsflykt i Mecklenburg, som det ibland påstås. Efter ett år som vigd Skarbiskop levde han 21 år i landsflykt, kanske rentav i 31 år, uppgifterna om dödsåret varierar.

Gustav Vasas tidiga år var mycket oroliga, och västgötarna hörde till dem som planerade för uppror. I spetsen stod av allt att döma rikshovmästaren Ture Jönsson Tre Rosor, som vid Vasas kröning fick äran att bära riksäpplet, och biskop Magnus, men fortfarande är detaljerna kring upprorsförsöket mycket vaga.

Boken ligger på hög vetenskaplig nivå med en rad lärda författare, ibland blir det kanske lite för lärt för en vanlig läsare utan kunskaper i latin. Bildmaterialet är intressant, och boken ger en fylld bild av en brytningstid sedd ur Skaraperspektiv.

Hans Menzing

Magnus Haraldsson och hans samtid. Redaktör: Johnny Hagberg. Förlag: Skara stiftshistoriska sällskap. 300 sidor. Pris 200:- + ev frakt. Plusgiro 59 24 33-7.

Är Skara stad hela 3 217 år gammal?

När Skara firade tusenårsjubileum för några decennier sedan var det väl många utsocknes som fnissade: Finns det några bevis för att staden verkligen är så gammal? Och de hade rätt i sina invändningar. Staden är egentligen 3 217 år, om jag räknar rätt och forne kyrkoherden i Järpås, Harald Ullenius, har koll på fakta.

De som förskräcktes av de ibland vilda historiska teorierna i TV-serien Svearikets vagga bör undvika den här boken. Järpåsprästen Harald Ullenius ägnar sig inte åt någon hård källkritik när han berättar om de västgötska städerna och deras märkliga historia. Och märkligast av alla är förstås Skara. Det är också, vid sidan av Lidköping, den stad han personligen känner bäst. Ändå är kanske inte tillförlitligheten särskilt stor.

Så fanns det i Skara, enligt Ullenius, elva kloster och en domkyrka som påbörjades redan omkring 983 av Olof Skötkonung och möjligen byggd av norsk sten som skänkts av den kunglige svärsonen Olof den helige. Fast när det gäller den norska stenen tvekar till och med Ullenius, det fanns ju sten på närmare håll. Att Skara var tidigt ute kan man utläsa av att staden grundades år 2793 efter världens skapelse och 1207 år före Kristi tid. Fast Uppsalaborna var snabbare. Hednatemplet där smälldes upp redan 246 år efter syndafloden. Det var ordning och reda på historieskrivningen på den tiden, man visste på året när jorden skapades och när syndafloden sköljde bort det mesta av liv.

Visst går det att skratta åt mycket av Ullenius funderingar, men det var så här man uppfattade den lokala historien för 300 år sedan. Ja, även betydligt längre fram i tiden. Dessutom finns det en hel del information från tiden kring år 1700 som Ullenius personligen kände till, och där fakta förmodligen är rätt pålitliga.

Boken ingår i Västgötalitteraturs många satsningar på att göra gamla texter åtkomliga för moderna läsare. Benny Jacobsson presenterar Harald Ullenius och hans tid, och berättar lite bakgrund till hans historieskrivning och hur den redigerats. Här kan man ta del av originaltexten, men också en lätt moderniserad version. Och det är skönt, även den är ganska svår att ta till sig ibland när Ullenius tar ut svängarna.

Den här texten har aldrig tidigare publicerats, och bidrar bra till vår förståelse av hur 1700-talsmänniskorna uppfattade sin hembygd.

Hans Menzing

Hendecapolis VisiGothica eller De elva städerna i Västergötland (1714) Författare: Harald Ullenius med inledning och kommentarer av Benny Jacobsson. Utgivare: Föreningen för Västgötalitteratur. Antal sidor: 110 med texten på såväl modern svenska som 1700-talsspråk. Boken är illustrerad med en rad gamla stadsmålningar. Pris 150:- + ev porto 30:-.

BÖCKERNAS HUS

antikvarisk bokhandel, Lars Angshed

öppet: mån-fre 10-18, lörd 9-13

Slingvägen 1
549 21 TIDAN

tel: 0500-470052
mobil. 0737-430293

www.bockernas-hus.se

Lång, längre, längst?

Inge Stenkilsson och trekungamötet år 1101

I legender, men också i allvarigare berättelser, kan man få läsa att kung Inge den äldre var så lång att det väckte uppseende. Det har varit ca två meter, 209 cm, 218 cm och som värst har jag hört, att han skulle ha varit 233 cm lång. När man söker efter fakta bakom uppgifterna, blir beskedet undandligande. Bakgrunden är troligen att någon lagt ihop den danske medeltidshistorikern Saxos uppgifter om den danske kungen Erik Ejegods längd med en isländsk berättelse om trekungamötet i Kungahälla, år 1101, då Erik Ejegod medlade i en gränstvist mellan Inge och den norske kungen Magnus Barfot. Sedan har man adderat mer eller mindre fantasifullt.

I Saxos tolfte bok berättas om Eriks Ejegods fysik. Hade han levat i vår tid hade han gjort sensation i varje idrottsmästerskap. Han var huvudet högre än allt folket och kraftig därtill. Han vann över alla i kastgrenar och i kampsport. I dragkamp vann han lätt över ett lag på fyra man. När han for på pilgrimsfärd omgav han sig med särskilt långa män för att han inte skulle se löjligt lång ut. Dock dog han på denna resa och begravdes på Cypern, så uppgifterna om hans storlek har inte verifierats. Dock var han klenare än Inge, som var störst och längst av de tre kungarna – åtminstone enligt den medeltida isländska handskriften Fagerskinna.

Illustration av Robert Toszegi

Normal längd för en för en man på Inges tid skall ha varit runt 170 cm. Då räcker det att vara ca 190 cm för att vara huvudet högre än allt folket. Tror man på både Saxo och Fagerskinna, så behöver Inge inte ha varit mer än cirka 195 centimeter lång. Men Fagerskinna är inte ensam om att berätta om trekungamötet. Dalslands Diplomaratium återger händelsen enligt fem olika isländska handskrifter. I den äldsta källan – Theoderic Munks,

ca 1180, sägs inget om kungarnas kroppsbyggnad. Inte heller i den ca 20 år yngre Agrip. I Morkinskinna, 1210 – 1220, är Inge mest ålderstigen och den som hunnit bli mest härdad. I Fagerskinna ca 1225 är Inge äldst men har också blivit störst och längst. I Heimskringla, från år 1230 – 1240, är Inge bara störst, kraftigast och tycks mest hövdingalik. En smådedikt beskriver honom som fet.

Att Inge var mycket lång är inte orimligt. Skelett i medeltida kungagravar visar att både danska kungar och medlemmar av Inges egen släkt varit uppemot två meter långa. Saxos föregångare som dansk historieskrivare, Sven Aggesen, berättar att Inges dotterson Magnus Nielsen var huvudet högre än allt folket. Nathanael Beckman varnar dock oss för att ta detta allt för bokstavligt, eftersom beskrivningen av kungen som högre än allt folket är en kliché, som hämtats från Första Samuelsboken. Att Inge var äldst av de tre kungarna är rimligt. Erik var 45 år vid tiden för trekungamötet och Magnus 28. Med tanke på att Inge regerat sedan någon gång på 1070-talet kan han gott ha varit över 50 år vid trekungamötet. Den bild som de medeltida källorna ger är av Inge, är alltså att han var över 50 år, kraftigt byggd, sannolikt fetlagd vid tiden för trekungamötet, åtminstone något över medellängd och möjligen hela 190 – 200 cm lång.

Frågan om Inges längd vore ju enkel att besvara, om vi visste var han blev begravd. Men det gör vi inte och spekulationerna om detta har pågått länge och pågår än. Under senare delen av 1400-talet hävdade historikern Ericus Olai att Inge var begravd i Varnhem. När Johannes Messenius insåg att klosterkyrkan inte stod färdig förrän ca 50 år efter Inges död föreslog han i stället att Hångers kyrkogård. För att få ihop de båda historierna föreslog C.F. Georgii år 1758 att Inge först begravts på Hånger och sedan flyttats till Varnhem. (enl Lars Gahrn, Sveariket i källor och historieskrivning, 1988). Man har också pekat ut den häll på Hångers ödekyrkogård, som skulle ha täckt Inges grav. Hällen är prydd med ett stavkors (eventuellt ett svärd). För dem som förespråkar en mycket lång Inge, är gravstenen i Hånger ett rejält problem. Den är bara 188 cm lång. (Falbygden 1980 sid 65 ff.) Mannen, som begravdes där, bör vara minst decimetern kortare. Den som vill hävda att den utpekade graven i Hånger är Inges får nöja sig med att låta Inge bara vara något över medellängd – inte alls omöjligt åtminstone enligt fyra av de fem källorna.

Åtminstone sedan Johans III:s restaurering av Vreta klosterkyrka, har man hävdats att den är Stenkilsättens gravkyrka. Fackhistorikerna menar att Inges Stenkilssons gravplats bör vara i eller vid denna – särskilt eftersom han och hans drottning Helena hade donerat stora egendomar till klostret och andra donationer givits av deras efterkommande (Nils Ahnlund, Vreta klostrets äldsta donatorer, 1945). I Vreta och närmare bestämt i Ragnvald Knaphövdes kapell finns fyra gravar, som bland andra innehåller två mycket långa mansskelett. Ostetologen C.M. Fürst, som undersökte de gravlagda, (När de döda tala, 1920) skriver att i den understa finns skelettet efter en man som bör varit 196 cm lång. I den yttersta av de tre övre gravarna finns skelettet efter en man som varit 202 cm lång. Båda skulle alltså gott och väl räcka till för en Inge så lång som Fagerskinna vill ha honom. Fürst föreslog att det 196 cm långa skelettet tillhört Inge den yngre men med viss reservation för att det kan vara

Inge den äldre. Angående det 202 cm långa skelettet förslög Fürst att detta är Inges dotterson Magnus Nielsson. Marcus Lindberg (Vreta – kloster, kyrka och gravplats) tror mer på att det längre skelettet tillhör Inge den äldre och det något kortare hans son Ragnvald. Beckman föreslog i stället att det kunde vara Inge brors, Hallstens, skelett men frågan är fortfarande öppen. Det finns också skelett under högkoret, som kan tillhöra medlemmar av Stenkilsätten.

Men inom överskådlig tid kan vi få säkrare svar tack vare arkeologins och ostetologins nya verktyg. Förr eller senare kommer någon att upprätta ett DNA-register över skeletten

i stormansgravarna i Varnhem, Vreta, Alvastra och andra orter för att fastställa släktskapen mellan de gravlagda och i bästa fall också deras identitet. Nyligen har man öppnat Birger Jarls grav i Varnhem och säkerställt släktskapet mellan de tre personer, som begravts där. Liknande undersökningar kommer snart att göras på de sju skelett, som finns i Magnus Ladulås grav i Riddarholmskyrkan. Så än kan vi hoppas att få veta hur lång Inge var, hur gammal han blev och kanske också vilken sjukdom han dog av, bara arkeologerna får chansen att arbeta vidare i Varnhem och Vreta.

Håkan L. Lindström

Idog markodlare!

Ett fotografi kan säga mycket. Odlaren på denna bild är Gustaf Bengtsson i Kölingared. På fotografiets baksida står följande text:

Omstående nyodling är 1/8 mt. Torpa i Kylingareds socken Redvägs härad, Elfsborgs län är, år 1911, verkställd af Gustaf Bengtsson, född d. 7 Juni 1830, hvilken å samma hemman nyodlat omkring elfva tunnland av gränsande dylik mark och också upplaggt 3.960 fot stenmur af ca. 8 fots bredd; äfvensom har han bl. a. odlingsföretag på 1860- talet å Winsarfs Säteri under 5½ år tid nyodlat, rothuggit och stenröjt till åker icke mindre är Fyrtio tunnland mycket stembunden skogsmark, mot 1 kr. per vinter och 1,50 kr. per sommardagsverke, på egen kost. Härförutan har han utfört flerfaldiga större dikningsföretag. Efter fem års vistelse i Amerika, återkom Bengtsson på slutet af 1880- talet och inköpte för de hopsparade medlen ofvannämnda ¼ Mt. Torpa samt bortgaf till sina begge barn, Johan 51 och Frans 46 år, detsamma.

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00
Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Köper och säljer: böcker, boksamlingar,
vykort, äldre dags- och veckotidningar,
småtryck, broschyrer m.m.

Bert Moberg Antikvariat

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökservice av böcker.

**Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska vykort.**

Korrekt värdering

Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18, lörd 10-13

En besvärlig resa genom Västergötland

I slutet av november 1653 anlände den engelske ambassadören Sir Bulstrode Whitelocke till Göteborg. Hans uppdrag var att resa till Uppsala för att träffa drottning Kristina och prata politik.

För att gardera sig mot det mesta här uppe i den vilda norden så reste han inte ensam. Med bl.a. apotekare, läkare, överhovmästare, tolv adelsmän, tjugofem drängar, barberare och andra betjänter av olika slag, ett sällskap på sammanlagt 94 personer, kunde han väl känna sig någorlunda trygg.

Med sig från England hade han utöver sällskapet sin egen resvagn för 8 pers. som drogs av 6 st engelska "skymlige" hingstar. Vagnen var rikt förgylld, beklädd med blå sammet. Dessutom medfördes Whitelockes egen statsvagn för 10 personer, starkt förgylld, klädd med karmosinfärgad sammet, broderat med silke. Denna vagn drogs av 6 svarta engelska hingstar.

Här följer några utdrag ur Whitelockes dagbok från resan:

Den 30 nov. infann sig 100 st svenska ekipage, hästar, vagnar och kuskar samt 100 sadlade ridhästar. Vagnarna var avsedda för sällskapets koffertar och utrustning. Ridhästarna var försedda med obekväma svenska sadlar av trä.

Avresan från Göteborg blev pampig, 2000 borgare samt 1500 soldater tog avsked med salut.

Nu började allvaret. Det skulle bli en strapatsrik och tidsödande resa genom Västergötland. Varje skjutsbonde körde max. 1 mil. Därefter var det dags för ombyte av hästar, vagnar och kuskar. Man kan tänka sig vilket omfattande och tidsödande arbete med av- och pålastning.

Restempot var begränsat av mycket dåliga vägar. "Vägen var stenig och elak, på somliga ställen förskräckligen branta backar." Ibland användes dessutom oxar och kor som dragare vilket inte gjorde saken bättre. Denna första etapp gick till Lerum för nattkvarter. "Ambassadören sov i sin egen säng, de övriga mest på halm. Rätt god förtäring kunde man ej vänta och drickan var

ganska usel."

1 dec. Kom till Alingsås och något bättre nattkvarter. "Staden är liten och fattig och folket ganska dyrt. Här fanns en svensk betjänt som emellertid blev bortkörd för han intalte värdarna att giva stora räkningar så han själv skulle få del därav."

2 dec. Nattkvarter i en liten by Shifda (Kullings-Skövde = Vårgårda). "Förtäringen var här, som på andra ställen, eländig, och klagade man för Whitelocke, att det kokade köttet de sålde, var taget af en i et dike själfdöd ko, men han trodde friska magar ej skulle därpå taga någon skada."

3 dec. Resan fortsatte 3 ¼ mil till Wonga (Vånga). Landet var stenigt och fult, men vägen tämligen god. Detta ställe ännu sämre än det förra och man fick även här kött från en själfdöd ko.

4 dec. Till Skara 2 mil. Något bättre härbärge, dock inte av den klass man hade förväntat sig vid ett biskopssäte.

5 dec. Denna dag stannade sällskapet för att bese staden Skara. Domkyrkan som är stor och byggd av sandsten bedömdes som varken märkvärdig eller vacker. Av interiören omnämns särskilt det Soopska gravkoret. Om staden i övrigt tyckte han att husen är gamla och fula, byggda i trä som vanligt i landet. Invånarna var i allmänhet fattiga och mycket bondaktiga. Präster, skolmästare och djäknar ansågs dåliga på latin.

6 dec. Nästa etapp var Skara – Binneberg, (c:a 3 mil) genom flackt men ej kornrikt land.

Uselt kvarter och den själfvöda kon hängde med fortfarande. Nu tycker till och med översättaren att det kan vara nog och ber nästan om ursäkt för "engelsmännens imagination."

Man fick här göra ett ofrivilligt stopp på grund av att Whitelockes hovmästare och två andra hade kidnappats i Skara tills han betalat 10 rdl. över räkningen. Men magistraten i Skara hade fått vetskap om detta och beivrat saken.

Nu äntligen började det hända saker på det kulinariska området. Man fick nu den bästa maten hitintills och den bestod av svinkött och fläsk. Man konstaterade att våra svinkreatur "är mindre än de engelska, av vilt slag, svarta och leva mest på gran- och tallkottar, men har ett gott och välsmakande kött."

7 dec. Denna etapp var fem mil, vägen var god, stor skog, (Tiveden) med björn och varg, men resan var inte rolig genom ett ödsligt landskap.

"Herrgårdarna har skön belägenhet men sällan väl byggda. Byggda av timmer, väggarna 'mossade' för att hålla solen ute om sommaren och kölden om vintern. Taken av bräder, belagda med näver och torv, där deras får och getter ofta beta då gräset växer tätt och högt på dem. Använder sten eller tegel endast till spisarna."

Tjuveri är sällsynt, endast ett solglas saknades. En pengakoffert gick sönder och varenda krona lämnades tillbaka av upphittaren.

Så lämnade man Västergötland, en sträcka som tagit 8 dagar att avverka med diverse besvärligheter, och fortsatte resan och anlände till Uppsala den 20 dec. Hela resan från Göteborg, c:a 50 mil tog 20 dagar, ett genomsnitt på 2,5 mil per dag.

Resten av dagboken behandlar ambassadör Whitelockes möte med drottningen och många överläggningar med de svenska adelsmännen.

En notering i dagboken säger att Whitelocke efter sin önskan fick avsked från sina ämbeten och levde sedan i stillhet på landet med sin fru, såsom fader för 31 levande barn.

Källa: B. Whitelockes dagbok, Uppsala 1777, Skara Stifts- och landsbibliotek.

Stig Karlsson, Skara

Några nymålade hällristningar i Västergötland

Säsongen 2009 var ett dåligt år för oss arkeologer, som på uppdrag av länsstyrelsen i Västra Götalands län, ägnar oss åt att fylla i länets hällristningar med färg. Det eviga regnandet gjorde att bergsytorerna med sin lavbeväxnad nästan aldrig hann torka. Men i början av sommaren var ett par riktigt vackra och soliga dagar, så jag och praktikanten Linnea kunde måla ett par hällristningar i Västergötland.

Den första vi målade ligger i Ulricehamn, nästan mitt emot infarten till motorbanan, ca 20 m SÖ om landsvägen mot Timmele. Hällristningen, som har fornlämningsnummer Timmele 113:1, består av ett så kallat skålgropsblock eller uppstickande bergklack, ca 3x3 m stort och 1 m högt. Blocket ligger i en beteshage med skuggande träd. På blocket finns ca 150 skålgropar, en del är avlånga och en är ganska stor; ett par rännor och 4 helt uthuggna figurer. Hällen är i sig mycket vittrad och ojämn, varför en del gropar är svåra att avgöra om de är naturliga eller gjorda av människor. Hällen har mig veterligen aldrig varit målad förut, men kommer nu att hållas vårdad och skyltas upp.

Skålgropsblocket innan uppmålning

Linnea målar skålgropar

Skålgropsblocket efter uppmålning

Detalj på två parställda fotfigurer

Detalj på stor skålgrop.

Den andra och tredje ristningarna vi målade ligger på Kållandsö, strax söder om Otterstads kyrka, och har fornminnesnummer Otterstad 101:1 och 101:2. Ristningarna ligger mycket vackert på en åkerholme, som vid vårt besök stack ut i ett blått blomsterhav. Ristningen är ca 2,3x1,8 m och på hällen är 40 skålgropar, 13 fotsulefigurer av en ovanlig typ, varav 10 parställda, samt ett litet, osäkert, skepp. Ca 7 meter söder om denna ristningen finns ytterligare en ristning, bestående av 6 skålgropar.

Hällen med kyrkan i bakgrunden

Hällen innan uppmålning

Hällen efter uppmålning

Detalj på några fotsulefigurer.

En fjärde ristning som vi hann måla detta år är några skålgropar som finns på ett block som ligger i den stora hällkistan i Södra Härene. Hällkistan, med namnet Jättakullen, ligger mitt emot kyrkan, på vägens (E 20) östra sida, och är väl uppskyltad och med en stor parkering. Hällen med skålgropar ligger i hällkistans södra del. På hällens starkt vittrade yta är 5 skålgropar synliga, varav en är större än de andra. Ristningen har fornlämningsnummer Södra Härene 4:2.

Uppmålning av hällristningarna får bara göras på uppdrag av länsstyrelsen.

Tommy U Andersson

När Oscar II invigde järnväg och turistade på Kinnekulle

Fick träffa ärkebiskopens far på Götene station

Slutet av 1800-talet var järnvägsbyggandets tid och nybyggda järnvägar måste naturligtvis högtidligen invigas. Kunglig glans förgyllde självfallet sådana evenemang och Oscar II verkar ha varit road av att åka land och rike runt och uppskattat de festliga arrangemangen. Hans järnvägsinvigningar kom att bli ett slags eriksgator fyllda av pomp och ståt, jublande människomassor, hyllningstal, skolbarnskörer men också av konungslig turism. Sommaren 1900 var det dags för kungen att i Göteborg inviga Västergötland – Göteborgs Järnvägar.

VGJ, och i samband med det turista på Kinnekulle

Oscar II kom på morgonen den 15 juli i sin kungliga vagn till Moholm, där han väcktes och intog sitt morgonkaffe. Sedan fortsatte det förnåma sällskapet med kammarherrar, höga militärer, betjänter, lakejer och serveringspersonal resan över Mariestad till Forshem, där värdarna för kungens Kinnekullebesök, friherre Klingspor och greve Hamilton mötte i sina granna uniformer. Vid Råbäcks slottsliknande station, som enligt ett samtida tidningsreferat "var dekorerad med de mest storartade anordningar", hade hurrande människomassor, många ditforslade med extratåg från Lidköping, samlats. Det kungliga sällskapet klev där av tåget och fortsatte med häst och vagn mot utsiktstornet så långt vägen dit var farbar. Därifrån fortsatte kungen, enligt tidningen med spänstiga steg, upp mot Höggkullen, där han skrev sitt namn på en minnessten.

Besökte Husaby

Kungen gick sedan upp i utsiktstornet och när han kommit ned stämde en barnkör upp Kungssången följt av Du gamla du fria. Lyckligt återvänd till Råbäck fortsattes färden med tåg till Blomberg. Där mötte biskopen och ett hav av människor. I charabanger och landåer for kungen med uppvaktning härifrån vidare till Husaby, medan skolbarn hurrade och strödde blommor

längs vägen. I Husaby bevistade kungen en gudstjänst, lät sig ur en silverbägare serveras en klunk vatten från S:t Sigfrids källa och skrev sitt namn på ännu en sten. Den kungliga hästanspända kortegen fortsatte därefter till Hjelsäter, där det serverades en fyrrätters middag med väl valda viner, kaffe och avec. Kungen sov sedan gott på Råbäck och enligt hans egna uttalanden var han synnerligen belåten med dagen, som också hade gynnats av ”konungsligt väder”.

Baron Carl Klingspor på Råbäck hade arrangerat det lyckade kungabesöket och fått de medföljande journalisterna från Stockholm och Göteborg att i hänförliga ordalag skildra Kinnekulles sevärdheter och vackra natur och de faciliteter i form av turisthotell och utsiktstorn som erbjöds besökande. Oscar II:s visit kom därför att än mer öka Kinnekulles berömmelse och kan ses som en lyckad reklamkupp av den PR-sinnade baronen.

Möte med ärkebiskopen far

Nästa dags res- och tidsplan kom hastigt att bli ändrad; ett kort uppehåll, icke planerat, måste göras i Götene. Någon i resällskapet, självaste riksmarskalken Fredrik von Essen, hade gjort kungen uppmärksam på att den nyutnämnde ärkebiskopens gamle far bodde i närheten av Götene. Kungen ville då prompt hälsa på honom och Göteneborna fick ett knappt dygn på sig att välkomna kungen med girlanger, äreportar och flaggor.

Ärkebiskopen hette Johan August Ekman och var född i ett enkelt ryttartorp i Hjälsads socken utanför Mariestad. Hans far var husaren vid Vadsbo skadron av Kungl Livregementes Husarkår, Olof Ekman, som efter aktiv tjänst flyttat till en torpstuga på Klyftamon. Han fick nu med ilbud kunglig befallning att infinna sig på Götene station för att träffa kungen. Den spänstige men nu åttioårige husaren lydde naturligtvis order och marscherade i rask takt den mer än milslånga vägen till Götene.

När de kungliga vagnarna rullade in på stationen, som var fylld av en mängd förväntansfulla och rojalistiska ordsbor, klev Oscar II av tåget och gick fram till den ännu ståtliga husaren och talade en lång stund med honom. Den gamle framförde då sitt underdåniga tack till kungen för sonens utnämning till ärkebiskop. Kungen lär då ha svarat: ”Det är mig en glädje att kunna säga, att det icke är genom kunglig nåd utan genom egen förtjänst, din son erhållit ärkebiskopsstolen”.

Lunch på Mariedal

Efter salut och under hurrarop ångade tåget vidare till Lundsbrunn, där stationen också smyckats med blomsterdekorationer och där kungen fick lyssna till en vacker sångarhyllning från kurortens sångförening.

Hästdragna vagnar körde sedan det kungliga sällskapet i trav längs den av flaggor prydda vägen till Mariedal, där greve Gustaf Sparre låtit duka fram en läcker lunch.

Invigningståget med de höga gästerna tuffade efter lunchen sedan vidare från Lundsbrunn, men först efter att kungen hyllats och uppvakts av den samlade brunnssocieteten, presenterats för de förnämsta badgästerna och unga damer bildat häck på perrongen och låtit ett regn av blommor falla över honom.

Nästa kungliga hyllning ägde rum i Skara, där man verkligen hade lyckats åstadkomma ett festligt mottagande. Och tacka för det, Skara var ju världens största smalspåriga järnvägsknut och stadens välkomnande blev därefter. Det kom att bli det mest påkostade under hela färden, som sedan gick vidare som ett veritabelt triumftåg hela den återstående sträckan till Göteborg. Där, efter den lyckade provturen på den nya smalspåriga järnvägen, som förenade Skara med Göteborg kunde Oscar II högtidligen förklara Västergötland – Göteborgs Järnvägar för invigda.

Uppgifterna om Oscar II:s Kinnekullebesök i samband med

invigningen av VGJ har hämtats från Skara Järnvägsblad, medlemsblad för Skara – Lundsbrunns Järnvägar, som i anledning av järnvägens 100 årsjubileum gav ut ett trevligt jubileumsnummer. Fler intressanta uppgifter om VGJ finns där och artikelförfattaren tackar bladets redaktör Ingemar Landin för underlaget till denna artikel.

Tore Hartung

I Karlsborg på Nationaldagen den 6 juni: ”Brovaktarstugans dag”

Litteratur i tält vid kanalbrinken.
Karlsborgs Bokhandel
Antikvariat Asken, Mariestad
Skövde Antikvariat
Antikvariat Wettern, Hjo
Antikvariat Riddaren, Skövde
Föreningen för Västgötalitteratur, Skara
Björn Lippold – knektar
Åke Larsson – vykort

Arr. Folke Dahlberg Sällskapet
Upplysningar 0503-655895

ANTIKVARIAT RIDDAREN

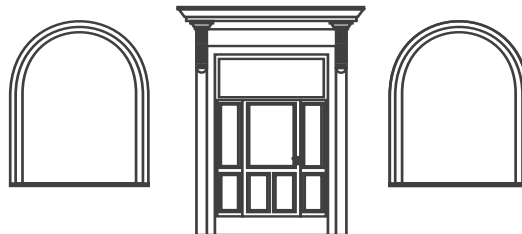
Säljer, köper & värderar litteratur

Mats Bergström
Bokhandlare

Sveagatan 7
541 44 SKÖVDE
Mobil 0706-747574
Hem/Fax 0511-812 48
timmersdala.interior@telia.com

Öppettider ring för information

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETS BREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Verkliga krafttag ”erövrade” Skara!

Trollhättefallen har alltid lockat intresset på olika sätt. Här ett gammalt vykort

Idag räcker elströmmen inte till när kylan slår till, men i kraftbolagens barndom handlade det mer att sälja sin ström. ”Striden om Skara” har gått till el-historien. Gullspång Munkfors försökte lägga beslag på Skara-abonnenterna genom att erbjuda staden att teckna aktier i kraftbolaget, men Trollhättan hann före genom att i all hast uppföra en provisorisk kraftstation och tidigarelägga ledningarna till stiftsstad.

Vattenfall föddes 1909 när Trollhätte Strömmar förvandlades till elström. Kraften i Göta älvs vatten som vräkte förbi Trollhättan hade förstås brukats i många sekler tidigare, och man kan på gamla målningar se små kvarnar och andra vattendrivna industrier balansera på små klippor i den brusande älven. Det verkar livsfarligt, och det var det förstås också i vårflod.

Men i början av förra seklet tämjdes Helvetesfallet till att bli ett paradiset för industrierna. Detta berömda fall var intressant i planerna redan 1875 i en framsiktande och fantasifull version. Och även om det aldrig förverkligades så inspirerade det säkert till kommande utbyggnad.

Allra först i Sverige med vattenkraftstation var dock Ryfors i Viskan 1882, men tre år senare fick en generator i Silverbacken lamporna att tändas i Trollhättan.

Denna jubileumsskrift där Henry Dahl är den allra flitigaste, handlar förstås mycket om teknik, organisation, marknadsföring av nymodigheten och drömmar om exempelvis elbilar. Liksom om juridik, äganderätten till vattenkraften var inte självklar även om många vände sig Västgötalagen på 1200-talet och dess bestämmelse om att ”den som äger land äger vatten” för att få stöd för sin rätt.

Boken berättar också mycket kring kraften, bland annat om kanalen förbi fallen, men också om dem som byggde kraftanläggningarna. Kulturen får också sitt, och bl a får man veta att

bilden av Strömkarlen, som från början var tänkt som en lidande Kristus med törnekrona, så småningom förmodligen mest kom att likna en lidande Fröding.

Skildringen går förstås fram till vår tid, men mest intresse ägnas de första åren då Vattenfall byggdes upp, inte utan problem. Vi får också ta del av en samling färgbilder, bland annat ett antal gamla färglagda vykort. Även texten är bitvis färgstark, men tonvikten ligger på faktainformation.

Fast jag undrar så smått om Skaraborna ibland saknade innehav av Gullspångsaktier?

Hans Menzing

100 år med vatten, kraft och energi. En bok om Vattenfall i ett västsvenskt perspektiv. Redaktion: Vattenfall Västsveriges Veteranförening. Förlag: Veteranföreningen, gm Rolf A Johansson, Kanalstigen, 461 34 Trollhättan. 128 sidor med många illustrationer.

Kinnvika, Billingen och Mössberget ligger på Svalbard Fick sina namn av geolog från Lindärva

Kyrkoherden i Lindärva Ludvig Kulling var en omtyckt Herrens tjänare som tog god hand om sin församling. Han var också en god far för en stor barnaskara. Ett av barnen hette Oskar, var född 1898, och skulle komma att ägna sitt liv åt geologi. Han tog studenten i Skara och började sedan studera vid Stockholms Högskola där han avlade doktorsexamen 1933. Hans avhandling handlade om bergarterna i Västerbottensfjällen och meriterade honom till en docentur. Oskar Kulling kom att göra banbrytande insatser inom geologin och fossilforskningen; han fann bl a rester av förhistoriska mammutar i jämtländska Pilgrimsstad.

Hundspann och kartor

Kulling deltog i två arktiska expeditioner, 1929 i en dansk till Grönland och 1931 i en norsk-svensk till Svalbard. Den senare leddes av den kände geografen Hans W:son Ahlman och lämnade Narvik i juni ombord på fartyget Quest. Expeditionen hade till uppgift att göra oceanografiska, geologiska och topografiska undersökningar på ön Nordostlandet. Vid framkomsten begav sig Hans W:son Ahlman med hundspann ut på öns isvidder för att undersöka istäckets tjocklek och mäta glaciärernas rörelser. Kulling skulle tillsammans med två deltagare åka med motorbåt längs Hinlopensundet upp mot Murchinsonfjorden och fram till öns nordspets, Nordkapp, för att undersöka hur bergskedjorna bildats. Under färden, som var besvärlig och hindrades av isberg och dimma, gjordes täta strandhugg längs kusten. Då kom spadar och geologhammare flitigt i bruk och god användning hade man också av sina gevär; isbjörnarna var ofta aggressiva och farligt närgångna.

Kullings uppgift var också att rita kartor över förut okända områden och med hembygden i åtanke gav han namn åt berg och vikar. Namnen blev senare godkända av de norska makt-havarna och därför kan man ännu på en detaljerad karta över Nordostlandet hitta skaraborgska namn, om än något modifierade. I trakten av Murchinsonfjorden ligger alltså Billingen, Mössberget, Hunnberget, Kinnberget och Kinnvika som ett minne av Oskar Kulling, som ju faktiskt också var något av en upptäcktsresande.

Hedrade Andréexpeditionen

Hans W:son Ahlmans och Kullings expeditioner återförenades

efter någon månad på Quest och hade då gjort betydelsefulla upptäckter om inlandsisens utbredning, hittat förhistorisk fossil och undersökt olika bergarter. Ombord stuvades också innehållsrika observationsböcker med anteckningar och fotografier och omfattande samlingar av olika slag

Efter att någon tid ha gjort oceanografiska mätningar styrde Quest sedan mot Vitön. Där hade man för ett år sedan hittat resterna av Andréeexpeditionen. Hit hade polarfararna Andrée, Fraenkel och Strindberg, efter ballongen Örnens misslyckade färd, lyckats släpa sig över de ändlösa isvidderna. Sjuka och försvagade hade de inte orkat längre utan slagit upp sitt sista läger här. Den norsk-svenska expeditionen hedrade de omkomna genom att resa ett monument på Vitön och kunde i slutet av augusti stäva hemåt.

Efter hemkomsten verkade Oskar Kulling som docent vid Stockholms Högskola och fick senare anställning vid Sveriges Geologiska Undersökning, SGU. Han är ett ansett namn inom den geologiska forskningen, där han gjort uppmärksammade och viktiga insatser. Dessutom har han ju på ett märkligt sätt lyckats flytta delar av Skaraborg till Svalbard.

Tore Hartung

Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skafter en egen prenumeration på *Mimers brunn - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland*

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info:
vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

FLOBY ANTIKVIARIAT

Öppet: söndagar 13-19 (hela året).
Tfn 0515 40940, 40773
email: flobyantikvariat@telia.com

Antikvariat Tranen

Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Antikvariat Wettern
Göran Midman Hjo
Västgöta- & Vätternlitteratur
Litografiska tryck,
Tersner, J A Berg, G Mellin, Billmarck
Tunnbindaregränd 1 A
544 30 Hjo
www.antikvariatwettern.dinstudio.se
0503-655895, 076-5547970
www.bokborsen.se

Den härsklystna prostinnan i Larv

Styrde make och barn med järnhand och likaså pigor och drängar

På kyrkogården i Larv finns en ståtlig gravhäll från 1831 över prosten Johan Tranheim och hans maka Maria. Tidens tand har tyvärr gjort inskrifterna på den oläsliga och särskilt svårtydd är den text med eftermäle som vördig prostinnan redan under sin livstid lät hugga in på stenen. Där står: "I tiden jag stridde, vart prövad och renad. Nu är jag förenad med Dig, o Gud". Stenen avslöjar onekligen en sanning, nämligen den att hon under sin levnad var synnerligen stridbar. Hennes förhoppning om att hon nått fram till någon slags försoning och förening med sin skapare verkar dock mera from än sannolik. Gjorde hon det, så dikterade hon säkert villkoren själv.

Runt om i stiftet hade nämligen ryktet nått om hennes stränga regemente i prästgården, om hennes härsklystnad, högmot och elakhet och konsistoriet i Skara hade därför till slut känt sig nött och tvunget att skriftligen uppmana prosten Tranheim att sätta hustrun på plats, visa var skåpen skulle stå och bli herre i eget hus. Detta misslyckades skändligen, den gode gudsmannen var ingen stridens man utan förblev under toffeln livet ut; kanske trivdes han med det, han fick i alla fall leva ett långt liv. Lyckligt kunde det dock aldrig varit.

Julebocksorden

Johan Tranheim var född i Vånga och efter djäkneår i Skara och studier och prästvigning i Uppsala hamnade han som adjunkt i Borås. Han hann också tjänstgöra som bataljonspredikant i 1788:års krig i Finland innan han utnämndes till kyrkoherde i Larv. Under sin Boråstid deltog han med liv och lust i det glada sällskapslivet och lät sig upptagas och roa sig själv och andra i något som kallades "Julebocksorden". Detta kom till domkapitlets kännedom, sådant lustigt leverne gick inte an för en Herrens tjänare, bocken förknippades med djävulen och Tranheim tilldelades därför en varning.

Denna tog han tydligen på allvar och bättrade sig, eftersom han erhöill det feta pastoratet i Larv, dit han kom 1789 med sin hustru i andra giftet, Maria Svenonius. Den första frun, den vackra Margareta Luth, hade dött barnlös 1783, men efter ett passande sorgear hade Tranheim gift om sig och välsignades i sitt nya äktenskap med fyra barn. Den nya hustrun gjorde sig emellertid snart ökad för sitt hetsiga humör, sitt despotiska sinne och för att med järnhand styra och ställa i prästgården. Allt skulle hon bestämma och hon framstår för en eftervärld som en mardröm både som maka, mor och arbetsgivare. Hon hade möjligen försonande drag, men en eftervärld har mycket svårt att hitta dem, trots ivrigt letande. Möjligen var hon djurvän.

Ett hårt regemente

Det berättas att vördig prosten en gång till sin egen och andras förvåning fått tillåtelse att bjuda hem några ämbetsbröder på en god middag. Då plötsligt, mitt under måltiden, uppenbarade sig prostinnan och drog damastduken från bordet så att såväl snapsglas, Rörstrandsporslin som alla syltor, sillar, aladåber och stekar föll på golvet i en enda röra. Sedan jagades gästerna åtföljda av förbannelser och grovkorniga tillmälen ut på bygatan och efter dem kom deras ytterkläder flygande.

Maria var också svartsjuk på prostens första hustru och i ett raserianfall förstörde hon därför ett vackert porträtt av henne genom att flera gånger med kniv hugga den avbildade i hjärtat.

Sina egna barn behandlade hon också hårt, en dotter misshandlades så svårt att hon tvingades fly hemifrån och en son dog av en förkylning, som han ådragit sig genom moderns förvållande och som sedan förvärrats genom hennes felaktiga behandling.

En gång hade prostinnan blivit förtörnad på några av prästgårdens drängar. Hon befälde dem då med uppfinningsrik elakhet att fälla den största björken i skogen och släpa hem den med grenar, kvistar och löv i behåll och med toppen vänd framåt.

Pensionär i Kyrketorp

På äldre dagar flyttade prosten med maka till Kyrketorps herrgård utanför Skövde. Där avled Johan Tranheim vid hög ålder och prostinnan blev då om möjligt än mer diktatorisk. Drängarna måste ta av mössan, när de gick över gårdsplanen och pigorna blev tvungna att släppa allt de hade för händer och niga vackert, när hon kom ut i köket.

En oktober natt 1843 hemsöktes gården av tjuvar. En av dem bevakade prostinnan med dragen kniv, där hon tvingades ligga i sin säng medan den andre genomsökte huset efter värdeföremål. Hennes kommentar, sedan tjuvarna försvunnit med det mesta som fanns av värde i huset, tyder inte på att hon lidit någon större skada genom inbrottet. Hon förklarade nämligen: ”Den karlen som vaktade mig måste ha varit av bättre folk, ty han kallade mig Nådig prostinnan”.

Maria Tranheim avled i mars 1847 och jordfästes i Skövde kyrka. Kistan fördes sedan i ett storartat och pampigt sorgedrag till Larvs kyrkogård, där hon nu vilar vid sin makes sida. Många som kände henne förundrade sig säkert över inskriften på gravstenen, men insåg väl att hon, som alltid velat härska i livet naturligtvis också ville bestämma vad folk skulle ha för uppfattning om henne efter döden.

Tore Hartung

Något om Gräfsnäs slotts historia

Idag utgör Gräfsnäs slottsruin en hårt restaurerad gallerförsedd huvudbyggnad med en omslutande torrlagd vallgrav. Ruinen som är en spillra av den ursprungliga palatsliknande fästningen i svensk-fransk renässansstil är belägen på en udde invid sjön Antens västra strand. Slottetsom gått ett så sorgligt öde till mötes uppfördes under mitten av 1500-talet och hann med många ägarbyten innan det slutligen övergavs under slutet av 1800-talet.

Enligt traditionen skall ett medeltida hus funnits på samma plats där slottet senare uppfördes. Vid de arkeologiska undersökningar som företogs på 1930-talet visade det sig finnas en sanning i denna tradition. Arkeologer kunde konstatera att slottets södra del rymde rester av en medeltida byggnad. Också markradarundersökningar under 2009 har påvisat spår efter sådana förmodade medeltida lämningar. Gräfsnäs slott var från början ett tillbyggt medeltida hus.

Gräfsnäs slott ha sitt ursprung i borgen Loholmen i sjön Antens nordligaste vik. Ägaren till Loholmen, greven Sten Eriksson Leijonhufvud fick på 1550-talet av sin sväger Gustav Vasa, medgivande till att byta till sig mark i närheten av Gräfsnäs varför det är troligt att byggnadsmaterial från Loholmen kommit till användning vid uppförandet av Gräfsnäs slott. Sten gifte sig med Ebba Lilliehöök som födde 11 barn. Några av dem dog i spä ålder. Dottern Margareta gifte sig med Gustav Vasa och blev Sveriges drottning. (Gustav Vasa gifte senare om sig med sin frus systerdotter Katarina Stenbock.)

Sten dog i Stockholm 1568 under stridigheter mot Erik XIV. Ebba Månsson Lilliehöök, Stens änka, kom att slutföra bygget under 1500-talet. Yttre försvars vallar, vallgrav med en vind-

Seminarium om jungfru Maria

Lördag 20 mars i Vara konserthus

Medverkar gör textilkonstnär **Birgitta Nordström**, författaren **Maja Hagerman**, litteraturprofessor **Eva Haettner Aurelius**, teologen och konstvetaren **Stina Fallberg Sundmark**, pianisten **Anna Christensson**, skulptör **Åsa Holmlund**, journalist **Elisabet Stålbom**.

Vi besöker galleri Skarliden och utställningen ”Tolv konstnärer tolkar Jungfru Maria”.

Alla intresserade är välkomna. Kostnad 450 kronor (inkl lunch). Anmälan senast 3 mars till Skara stift, kursanmalan.skarastift@svenskakyrkan.se eller 0511-262 00.

Skara stift
SVENSKA KYRKAN

brygga och ett par försvarstorn kom till under denna tid. Gräfsnäs slott var en av de största slottsanläggningarna i Västergötland. "Grev" Ebba Månsson Lilliehöök förvaltade slottet fram till år 1571 (hon sattes i häkte av Karl IX och dog förmodligen där 1610).

Därefter fick hennes äldste son Axel Stensson Leijonhufvud ta över. Han planerade tillsammans med sin mor ett uppror mot Johan III till förmån för Sigismund. I nästa stund vände han sig i stället mot Sigismund. När Axel kom i opposition mot Karl IX innebar det att Axel måste fly till Tyskland där han också ägde flera gods. Under tiden i Tyskland bytte han till det mer tysklingande Lewenhaupt.

Mauritz Leijonhufvud, Axels yngste bror tog därefter över grevskapet. Han hyllade Karl IX och fick många förtroendeeuppdrag. Han dog barnlös 1607 och brorsonen Sten Axelsson Lewenhaupt fick 1610 Gräfsnäs i donation. År 1610 fick Sten Axelsson Lewenhaupt Karl IX tillåtelse att återvända till Sverige och överta bland andra gods, Gräfsnäs.

År 1612 intog danskarna Gräfsnäs slott och adeln på slottet dödades. Hela trakten skövlades och brändes. Slottsherren själv flydde när den danska hären nalkades. Men redan år 1618 var slottet i såpass representativt skick att den nye slottsherren Casimir Lewenhaupt kunde ta emot Gustav Adolf II som gäst. År 1634 brann Gräfsnäs ned till grunden. Nitton år senare hade Gustav Adolf Lewenhaupt åter byggt upp slottet, nuförändrat från att ha varit en försvarsborg till ett magnifikt senrenässans-slott.

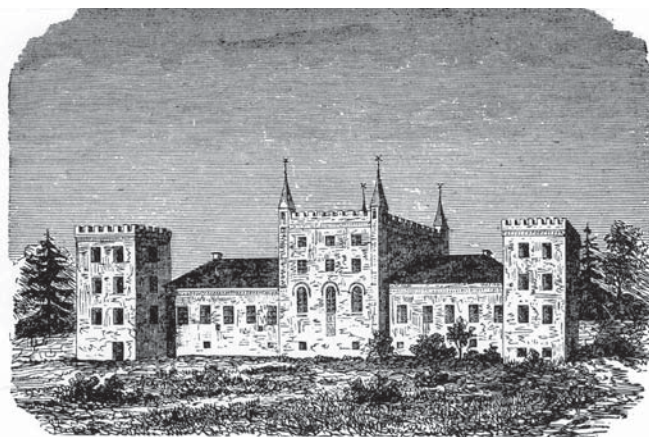
År 1677 hade Karl XI proviant och gewärhus på Gräfsnäs. År 1700 lämnade Gustav Mauritz Lewenhaupt nästan bara Gräfsnäs i arv till sina barn. Dottern Fredrika Eleonora ärvde titeln Lewenhaupt af Gräfsnäs. Sista familjemedlemmen ur släkten Leijonhufvud-Lewenhaupt var Mauritz dotter Kristina Katarina (gift med Otto Wilhelm Staël von Holstein) dotter till Gustav Mauritz Lewenhaupt). Hon dog redan i sin första barnsäng, tillsammans med sitt barn år 1714. Slottet förblev i släkten Lewenhaupts ägo fram till 1724.

En rad nya ägare avlöste varandra, greve Axel Wrede-Sparre justitiekanslern Thomas Fehman och dennes hustru Katarina Tham. Katarina Tham ärvde slottet efter sin makes död 1733.

Ett år senare 1734 brann Gräfsnäs slott för andra gången. Katarina Tham lät återuppbygga det samma år. Nattvardsskärnen i Erska kyrka och altartavlan i Stora Mellby kyrka vittnar om Katarina Thams givmildhet. Hon skänkte också pengar till behövande i bygden. Katarina lät göra slottet till fideikomiss till sin son Johan. Han adlades Gripenstedt. Tyvärr förefaller inte sonen ha varit lika god mot sina medmänniskor som modern.

År 1762 övergick slottet till Johans son som också hette Johan, endast 27 år gammal. Han var gift med Helena Sophia Olsson, berömd för sin skönhet, begåvning och fina bildning. Hon satte sin prägel på Gräfsnäs slotts interiör enligt franskt mode. Ingenting sparades för att göra detta hem till landets förnämsta. Kronprins Gustav, sedermera Gustav III kom på besök tillsammans med den danska prinsessan Sofia Magdalena eftersom de var personliga vänner med Gripenstedts. Man passade på att döpa en son och lät prinsparet stå faddrar.

År 1814 genomgick Gräfsnäs slott en omfattande ombyggnad. Valvet till borggården togs bort och de höga vallarna runt borggården raserades. Slottet beskrivs vid den här tiden ha varit en av de mest praktfulla stenbyggnaderna i Västergötland med 50 rum, två höga torn och ett högt mittparti i tre våningar. I den stora vestibulen bar åtta pelare upp de vackra kryssvalven. De två runda försvarstornen stod i förbindelse med slottets källarvåning genom gångar inuti vallarna. Den ruin vi idag ser är till stora delar från denna tid. Samma år anlade Johan Theodor

Slottet på 1750-talet

Gripenstedt en stor engelsk park omkring slottet, varav det än idag finns kvar storvuxna lövträd. Dottern till en arrendator, Krister Göran Zelow, kom senare att bli känd som en av sin tids största författarinnor, Sophie von Knorring. Fler ägarbyten skedde under 1800-talet, Jakob Gripenstedt, Johan Henrik von Hoffsten, Sven Fredrik Selander, Otto Ulfspärre af Broxvik som var gift med Sofia Maria Dorothea Adelsköld, dotter till arrendatorn Jean Anders Adelsköld.

År 1834 köpte Otto Ulfspärre slottet för 110 000 kannor brännvin, nästan 290 000 liter, det vill säga omkring 55 000 kronor. Det skulle levereras från Ulfspärrs eget bränneri. Samma dag som köpekontraktet undertecknades brann Gräfsnäs slott.

År 1847 blev G. F. Ström den nye ägaren. Hertigen Christian August af Schleswig-Holstein-Sönderburg-Augustenburg blev ny ägare år 1847. Under hans tid genomgick Gräfsnäs slott nya ombyggnationer, bland annat fick taket en annan resning och bekläddes med röd engelsk skiffer. Vid hans död ärvde sonen Fredrik Christian slottet. Han bodde i Tyskland. Därefter ärvde hans son Ernst Günter af Schleswig-Holstein slottet.

År 1880 sprängdes skiffertak och murar bort för att användas på andra byggnader i trakten.

Godset köptes år 1897 av Claes Barchman från Göteborg och bildade aktiebolaget Gräfsnäs AB som lät avverka de tillhörande skogarna och sålde av utgårdarna.

Den siste invånaren var fiskaren Nils Andersson som bodde i ett par rum till vänster om huvudentrén medan svinstian låg i ett av de runda försvarstornen. Nils Andersson betalade hyran i fisk. Efter fiskarens död använde traktens ungdom slottets gästbudssal till fest och dans. Till slottsbyggnadens slutgiltiga undergång bidrog prästerna i trakten som inte kunde acceptera att bygdens ungdom samlades i slottet. Genom att ta bort taket på slottet var vägen mot totalt förfall oundviklig.

År 1911 tog Västergötland-Göteborgs Järnvägs AB över och lät restaurera Gräfsnäs slottsruin för första gången. Det södra tornet revs och teglet användes som byggnadsmaterial. På 1930-talet påbörjades konserveringsarbeten av ruinen på initiativ av Västsvenska hembygdsnämnden under ledning av Riksantikvarieämbetet. Idag är Alingsås kommun huvudman. År 1996, efter flera års restaurering, öppnades slottsruinen för allmänheten.

Saga och sägen om Gräfsnäs slott

Flera sägner och myter om Gräfsnäs slott har skapats och levt kvar från generation till generation under århundradens lopp. Giriga och grymma grevar har fått mindre ärofulla eftermälen. Hemliga gångar, mytomspunna skatter och skelettfynd i borgmurarna har ökat attraktionskraften i berättelserna om Gräfsnäs. En av de mer livaktigaste sägnerna är den om förutsägelsen av de tre stora bränderna som drabbat slottet.

Gräfsnäs slott är byggt av lokalt tillverkat tegel. I slottets enda bevarade torn fanns tegel med avtryck från både människor och djur från en svunnen tid. I en tegelsten har någon för länge sedan, innan stenen hann torka, ristat in en kvinnofigur med ena handen höjd i en gest.

Tegel har tillverkats på flera ställen i Gräfsnäs omedelbara närhet, till exempel på östra sidan om Gräfsnäs vik, något söder om nuvarande Nolgården och vid Tegelludden och vid den udde som går ut i Anten, nordväst om Långareds kyrkby. Det var huvudsakligen kvinnornas arbete att älta murbruk. Lermassan trampades med de bara fötterna, därefter bearbetade kvinnorna lermassan i timal med mjuka spön. En av dessa fattiga tegelbruksarbeterskor skall enligt sägnen haft flera anledningar till att hata släkten Lilliehöök-Leijonhufvud. Kvinnan skall enligt den lokala sägnen ha varit barnbarn till en kvinna som till sitt yttre avvek från de andra i bygden, med sin mörka hy, svarta hår och bruna ögon. Den mörkhyade kvinnan hade av en riddare hämtats hit från främmande land. Hon accepterades inte av riddarens släktingar. Han försköt henne och hon lämnades ensam och utstött med sina barn. I nattens mörker gömde hon något i slottsmuren, kanske de människoben som kom i dagern många hundra år senare. Hon förbannade Gräfsnäs ägare, här skulle hat och bitterhet råda och ingen ägare skulle besitta slottet i mer än tre led och dessutom skulle slottet brinna tre gånger och efter tredje branden förbli öde i all framtid.

Vatten och bröd för Gräfsnäs underlydande

Johan Gripenstedt ökade vid mitten av 1700-talet skatten till det dubbla beloppet och dagsverkesplikten likaså. Dessutom behandlade Gräfsnäs ägare de underlydande som "köpta slavar" och allt vad de hade att vänta sig av sitt slit var "sönderslagna kroppar" enligt en klagoskrift sammanställd av Jonas Alströmers bokhållare Hesselgren, 1752. Med denna skrift uppvaktade Gräfsnäs underlydande både konung och landshövding i länet. En rättegång följde eftersom Gripenstedt lät instämma 80 av sina underlydande bönder för vad han kallade uppror. Med stöd av sina adliga privilegier vann han processen. För det hårt plågade folket gick det sämre. Mer än hundra av Gräfsnäs underlydande blev dömda till 12 dagars fängelse med vatten och bröd och tre bönder dömdes såsom uppviglare att straffas med 14 par spö.

Efter fängelsevistelsen och misshandeln tvingades samtliga att offentligt göra "avbön inför sin herre för sin obetänksamma fräckhet och överdåd samt arga uppsåt".

Sophie von Knorring och Gräfsnäs

Författaren Sophie von Knorring tillbringade sin barndom på Gräfsnäs, eftersom hon var dotter till en av slottets arrendatorer. I flera av hennes romaner står Gräfsnäs förebild. Sophie fascinerades av slottets valv, den halvskumma dagern som silade in genom fönstrens små blyinfattade rutor, de gamla tapeterna, de mörka takmålningarna och vapensköldarna på väggarna. Allra mest älskade hon de fallfärdiga delarna av slottet som redan under 1800-talet befann sig i ruiner täckta av slingerväxter. Sophie von Knorring berättar om blodfläckar i slottet, som hur man ägned och skurade, kom igen, och om hur man i slottets källare tidigare funnit ett skelett av en riddare i full rustning. Hon nämner också att ute i parken, under jungfrukullen i parkens västra del, vilar enligt sägnen en jungfru som inte fick begravas i vigd jord. Slottet och parken var fulla av hemligheter och mystik.

Den sista branden

Enligt traditionen skulle köpet befästas med en köpeskål och den skulle drickas vid en festmiddag. Säljaren, Sven Fredrik

Selander gav hushållerskan order om att middagen skulle vara färdig inom en viss tid. Alldeles för kort tid ansåg hon. Kökspigorna tog till knepet att stryka smör på veden för att få fart på elden. Inspektorn bad hushållerskan att inte elda mer eftersom det varit soteld tidigare under dagen. Men hon var pressad och visste att herrarna förväntade sig middag på bordet när de kom hem. Hettan tilltog med en oerhörd fart. I rökgångens övre del hade sot samlats sig som antändes. Skorstenspipan sprängdes av hettan och det torra virket i takstolarna fattade eld. Snabbt stod en del av vindsvåningen i lågor.

Branden utbröt mitt på dagen då folk var ute och arbetade på sina gårdar. Många såg rökpelaren som steg upp mot skyn. Man släppte vad man hade för händer och rusade till brandplatsen. Framme vid skådeplatsen samlade man sig utan att kunna göra så mycket. De anställda vid slottet var fullt upptagna med släckningsarbetet. Ägaren och tjänstefolket befann sig uppe i vindsvåningen fullt upptagna med att släcka. Vid eldsvådan blev en del av slottets inredning, bibliotek, dyrbara handskrifter och samlingar rov för lågorna. Folket nere på borggår den började bära ut allt de kunde få tag på i syfte att rädda möbler och husgeråd. Det berättas att mycket bars ut men att en del oombedda hjälpare "tog hand om" föremål och sprang till skogs med. Kanske fanns fortfarande bland bygdens invånare en tillbakahållen ilska och vrede över all grymhet och orättvisor som de fått utstå från tidigare Gräfsnäsgrevar.

Vid eldsvådan uppenbarade sig en chans att få något tillbaka

Man lyckades begränsa eldens härjningar till slottets tredje våning. De två underliggande våningarna bör därför ha klarat sig ganska väl. I de rum som varit låsta, förblev inventarierna oskadade, men flera av de andra rummen stod tomma. Ägaren lär ha sagt att han förlorade mer genom den ej ombedda hjälpen än genom själva branden. Två människor saknades efter branden. Det sägs att hushållerskan dränkte sig och efter inspektorn fanns inga spår.

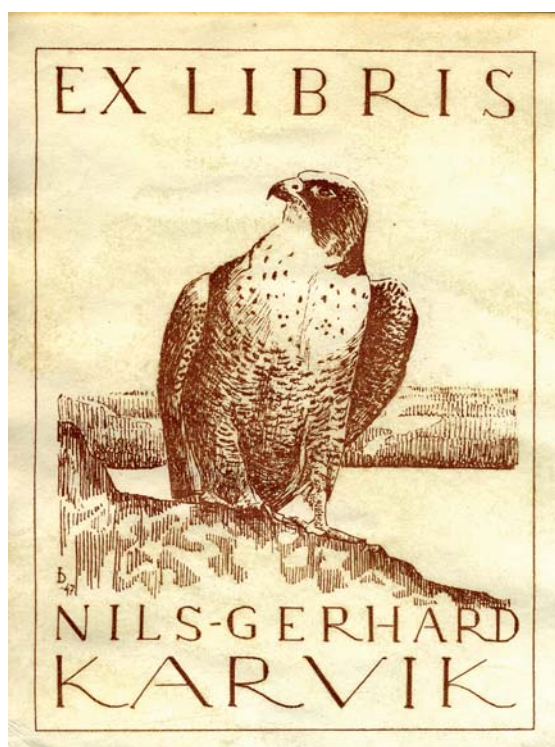
Slutet för Gräfsnäs slott

Spådomen som uttalades under Ebba Lilliehööks tid på 1500-talet har slagit in. Gräfsnäs slott brann 1634, 1734 och 1834. Men varje gång byggdes slottet åter upp. Det nästan femhundra år gamla slottet blev en ruin först så sent som 1890-talet då prästerskapet beslutade att ta bort taket för att inte ungdomarna skulle fortsätta att använda byggnaden för dans. Ett hus utan tak är sårbart, förfallet går fort då väder och vind får full frihet.

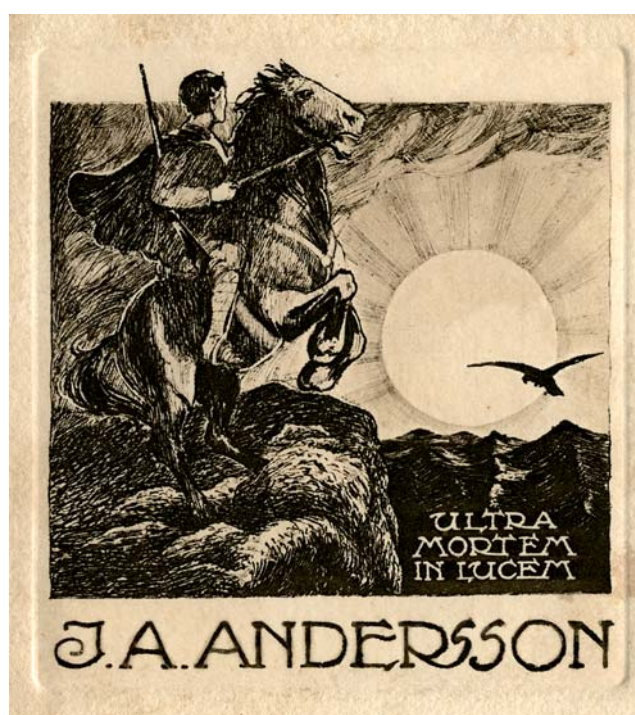
Fynd i Gräfsnäs jord

På 1930-talet påbörjades konserveringsarbeten av ruinen på initiativ av Västsvenska hembygdsnämnden under ledning av Riksantikvarieämbetet. Under 1930-talets slut genomfördes också arkeologiska utgrävningar av ruinen. Bland fynden fanns keramik från 1500-talet och framåt, fragment av en handkvarn, kakel av olika färg och format, kritpipor, ornerat flaskglas, äldre fönsterglas, bronsknappar, pärlknapp, bronsbygel, krantapp, järnnyckel och en sax. Dessutom har några silvermynt hittats, bland andra ½ öre Johan III från 1577, 5 öre Karl XI från 1690 och en dansk 2 skilling Christian V från 1677, några kopparmynt; ¼ öre Kristina från 1636, 1 öre Karl XI från 1661, 1/6 öre Karl XI från 1666 och 1 Daler Karl XII från 1718 samt ett holländskt guldmynt från 1613.

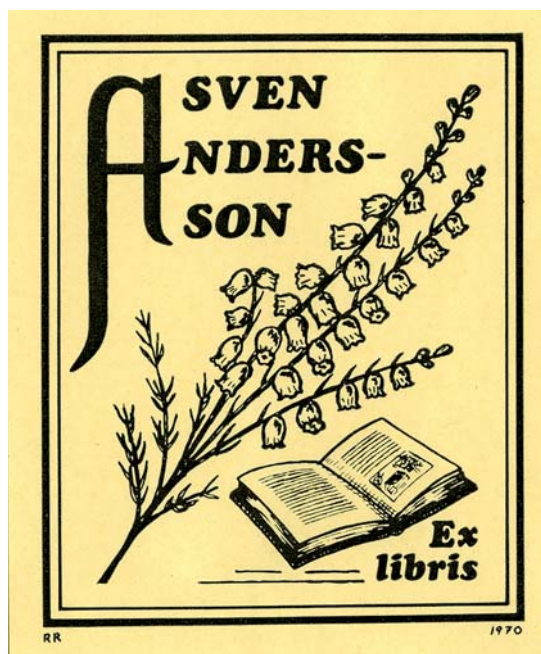
Ritwa Herjulfsdotter

Lektor Nils-Gerhard Karvik var bosatt i Lidköping och levde mellan åren 1908-74. Hans stora intresse var Berguvar som han också var med om att föda upp och utplantera vilket innebar att denna fågelart i princip räddades. Han var bland annat redaktör för boken Från Falbygd till Vänerkust: Skaraborgs läns naturskyddsförening 1909-1959.

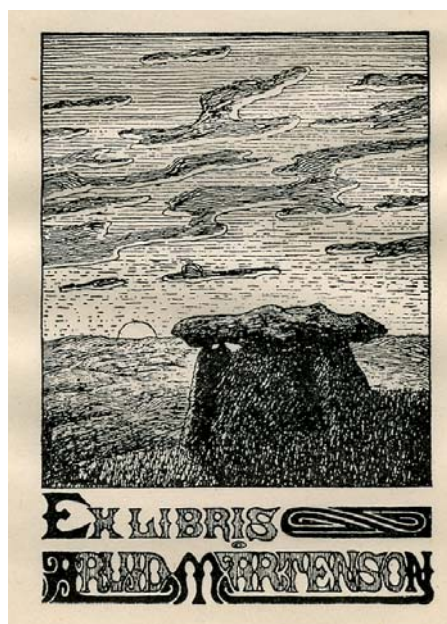
Johan Anton Andersson 1867-1940 var överläkare och bosatt i Ulricehamn. Han tecknade sitt exlibris 1930. Devisen Ultra mortem in lucem kan översättas *Mot ljuset bortom döden*.

Sven Andersson benämndes i samlarkretsar för "Andersson i Tun". Han var en hängiven boksamlare och levde mellan åren 1922-1996. Han var under sin yrkesverksamma tid lantbrukare i Tun. Hans bokägarmärke är ritat av den kände exlibris konstnären Rolf Rundström 1970.

Ulricehamns scoutkår hade på sin tid ett eget exlibris.

Arvid Mårtensson, 1898-1972, var bokhandlare i Göteborg. Motivet i hans exlibris är en gånggrift. Det är tecknat av Claes Krantz 1944.

Välkommen till årsmöte i Vara

Vara folkhögskola. Huvudbyggnaden uppfördes 1935.

Föreningens årsmöte hålles lördagen den 17 april 2010 å Vara folkhögskola. Folkhögskolan ligger på höger sida vid infarten till Vara, räknat från E20.

Program:

13.30 Samling i Folkhögskolan. Försäljning av västgö-talitteratur

13.45 Årsmötesförhandlingar, utdelning av diplom för årets vackraste västgötabok

14.30 Äldre Västgötalagen. Prof. Per-Axel Wiktorsson berättar om arbetet med översättning och utgivning av lagboken. Bl a presenteras delar av den text som tidigare inte kunnat läsas, men som nu håller på att tydas!

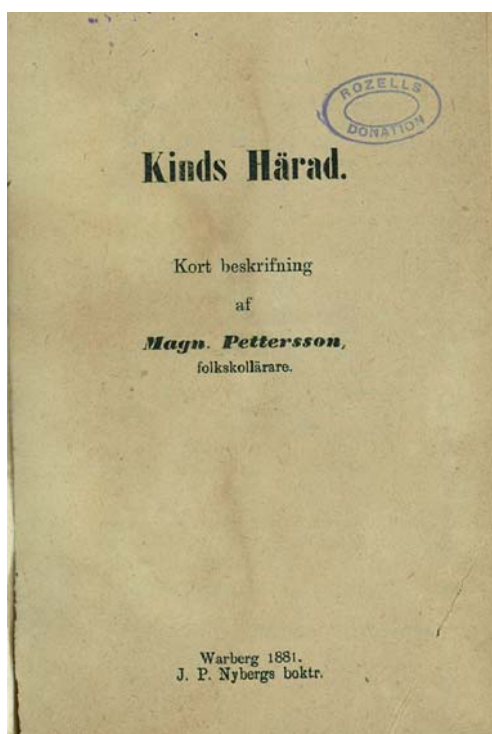
15.30 ca. Föreningen bjuder på landgång och kaffe.

Anmälan om deltagande (med tanke på kaffet) sker via email:sven-olof.ask@tele2.se eller tfn 0511 16540 (kvällstid).

Hjärtligt välkomna!

Styrelsen

Bokauktion i Vara den 13 mars

Årets första bokauktion hålles i Vara,
lördagen den 13 mars kl 09.30.

Försäljning av enklare böcker till fast pris kl 09.00.
Rektor Bengt Weidow, Skara, håller en kort föreläsning
om att samla skalbaggs litteratur

Lokal: Alléskolans aula. Katalog utsändes automatiskt till de medlemmar som inbetalt prenumerationsavgift för årets bokauktionskataloger.

På auktionen återfinns Magnus Petterssons ytterligt sällsynta bok Kinds Härad. Kort beskrifning. Warberg 1881. Dan Korn skriver om denna bok i Västgötaböcker (sid 295): Den i särklass mest sällsynta av alla västgötska häradsbeskrivningar är skolläraren i Ambjörnarp Magnus Petterssons "Kinds härad. Kort beskrifning (Warberg 1881). Vidare skriver han: Det faktum att blott en handfull exemplar av första upplagan är kända, har förvandlat denna häradsbeskrivning till en för de flesta ouppnåelig dröm".

Hjärtligt välkomna till årets första auktion!